

PLEGLED

KULTURNO-POVIJESNIH SPOMENIKA VINODOLA

I. ARHEOLOŠKI SPOMENICI I REZULTATI ISTRAŽIVANJA U VINODOLU

Vinodol se morfološki dijeli na tri zone, obalnu, podesnu za ribarstvo i pomorstvo, unutrašnju, podesnu za mediteransko poljodjelstvo i planinsku s velikim šumama i pašnjacima, podesnu za stočarstvo i drvarenje. Taj geografsko-primorski položaj i morfologija tla utjecali su na povijesni i kulturni razvoj Vinodola od prapovijesti. Iako su spilje, kao Bribirska peć i Peć na Zagori pod novljanskom Kalvarijom, neistražene, može se pretpostaviti da su služile kao skloništa paleolitskog čovjeka. Oko Bribirske peći opletena je legenda o zakopanom blagu koje su ljudi u navratima tražili, što je siguran znak da je bila u upotrebi.¹ Na žalost, ove pećine arheološki nisu istraživane. Bakrenodobna sjekira s otvorom za držalje, otkrivena godine 1952, prilikom miniranja terena za izgradnju ceste kroz Krmpote, dokaz je da je Vinodol bio u eneolitu dio jadranskog kulturnog kruga. Taj tip dvosjekle sjekire s otvorom za nasad nastao je u Podunavlju odakle je migracijom ili međusobnim trgovačkim vezama stigao na Jadran, a datira se na početak drugog milenija pr. n. ere.²

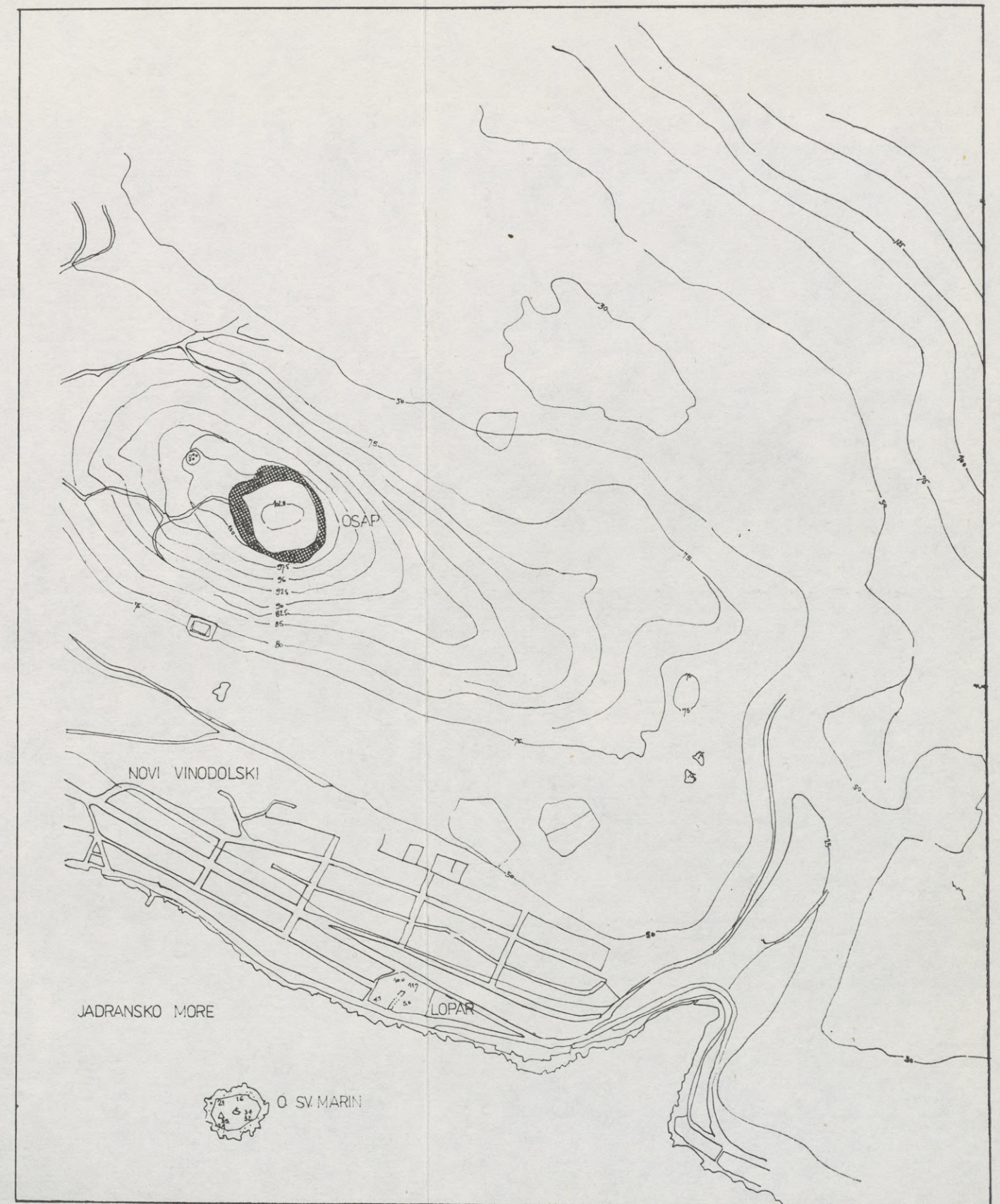
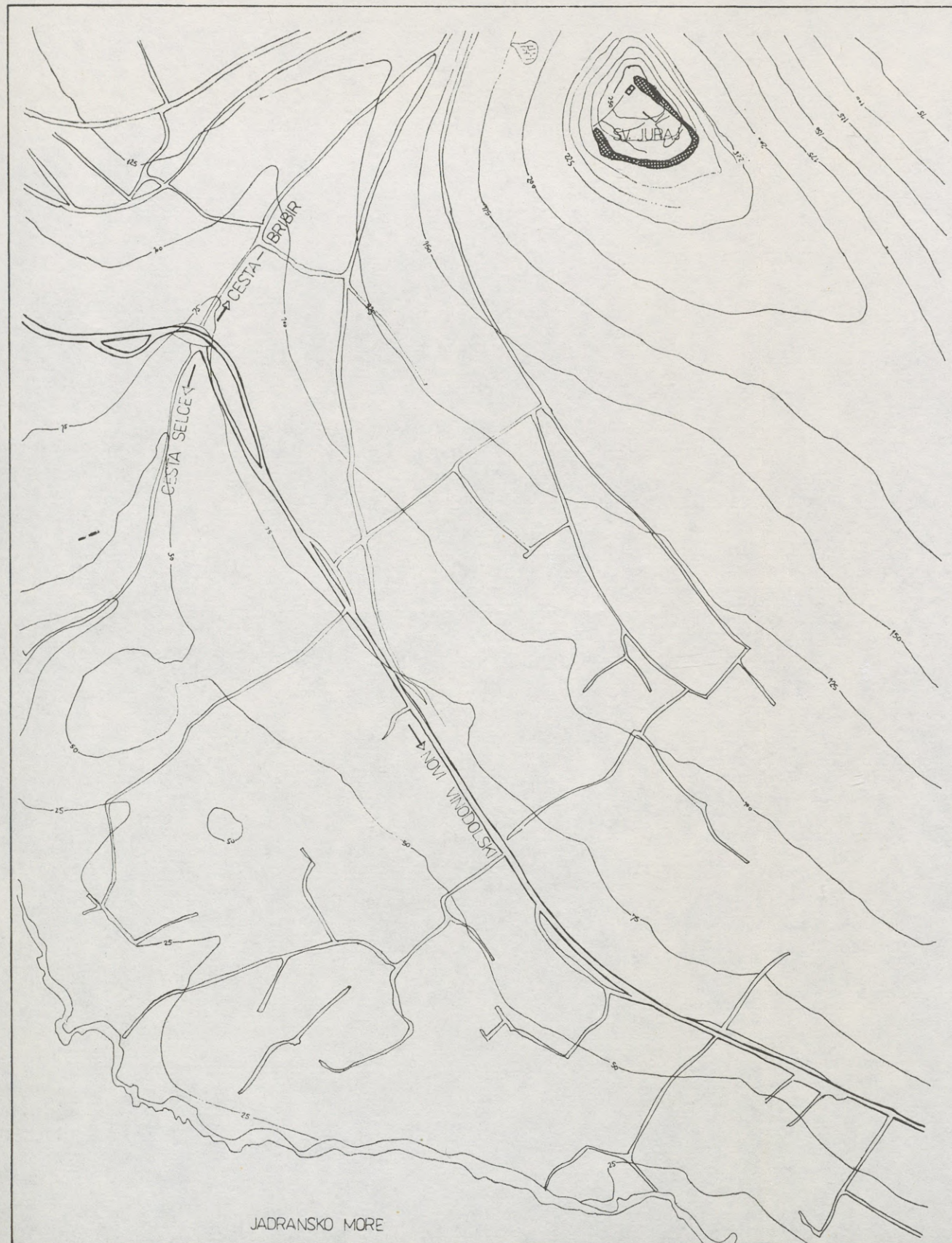
Zaštićene luke u obalnom pojasu, iznad kojih se nadvijaju akropoljski platoi bregova, pružali su do konca brončanog doba, a i kasnije, sjajna mjesta za izgradnju gradina od kojih su najmarkantnije gradine na Velom Ospu iznad Novog Vinodolskog i gradina Sv. Juraj između Selaca i Bribira. Od manjih gradina valja istaći gradinu na Kalvariji u Novom i gradinu Havišće kod Jadranova.³ U unutrašnjosti Vinodola ubicirana je gradina Humac iznad tribaljskog groblja.⁴ Gradine na Velom Ospu i Sv. Jurju su impresivne po svojim moćnim opasačima od suhozida koji kao širok prsten kontinuirano obavijaju plato. Na susjednom otoku Krku najbliža je gradina Gračišće kod Dobrinja, Sv. Juraj i Sv. Krševan blizu Garice te Zagrajine kod Krasa. S vinodolskih gradina, koje s jedne strane komuniciraju sa zaletem a s druge su, bez izuzetka, postavljene na strateški isturenim položajima, odakle je otvoren vidik na kanal sve do Senja i prema otoku Krku, mogla se voditi kontrola nad kopnom i morem. Obje te gradine imaju iza leđa plodno vidonolsko polje bogato vodom, što je bilo preduvjet za život prethistorijskog stanovništva. Tako za Velim Ospom leži bujno Malo polje u kojemu je vrelo Vodica, Ivan voda i Krmin. Prilikom sondažnih istraživanja godine 1967. na gradini Veli Osap otkriveno je s unutrašnje strane lice suhozida, a unutrašnjost nasipa je ispunjena nabacanim velikim kamenjem do dubine od 2 metra. U sondi je nađeno dosta ulomaka grube gradinske keramike debelih stijenki karakterističnih za XI st. prije n. ere. Ova vrst kera-

mike je svojstvena za otoke Krk, Cres i Lošinj te Istru. Osobito je čest ukras koncentričnih krugova koji se sisasto uspinju, te lunulaste i tune-laste ručke.⁵ Za te gradine narod tvrdi da su ih »gradili Grci«,⁶ što je svoj-stveno za pučku predaju uz istočnu obalu Jadrana.

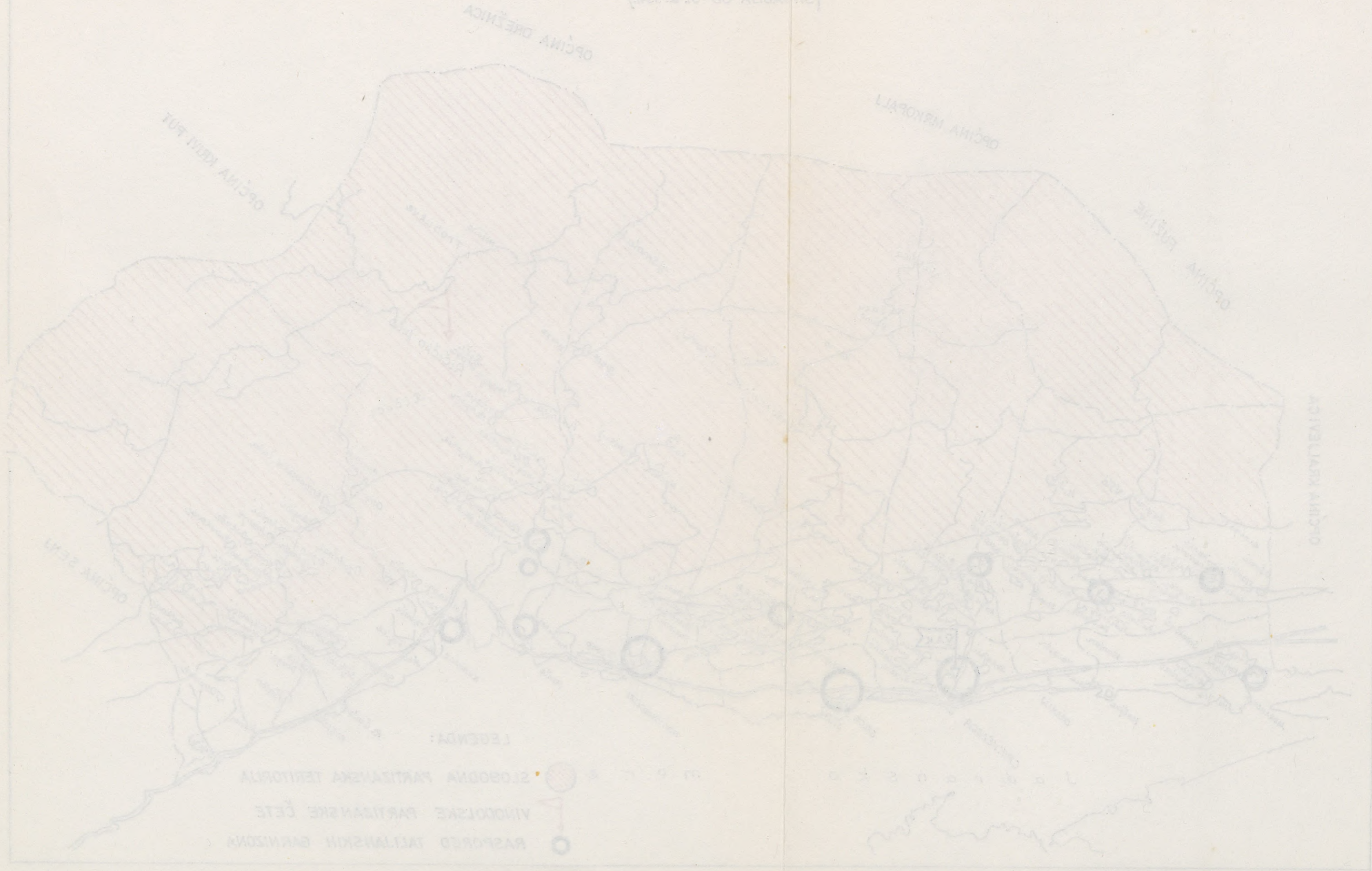

Veli Osap, Novi Vinodolski — Prethistorijska gradina. Is-traživanja 1966. godine. Uz sjeverni dio gradinskog opasača vidljivo unutrašnje lice suhozida

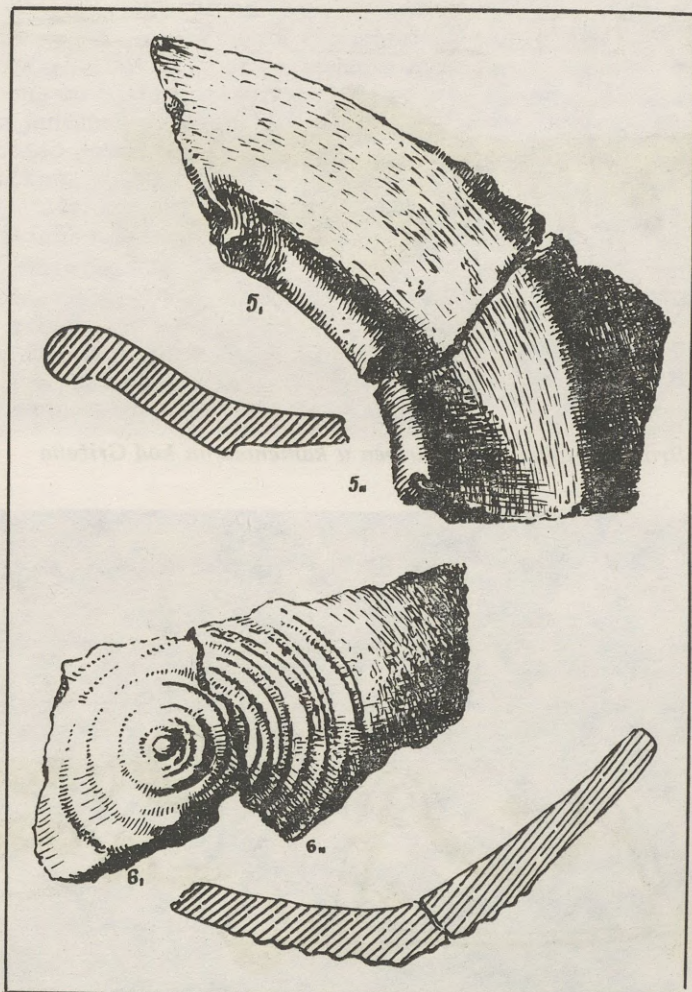
Što se tiče stanovništva moramo računati na japodski precedent koji je morao trajati na ovom dijelu Jadrana od IV st. prije n. ere kad su, u vri-jeme provale Kelta u Liku, Liburni proširili svoju vlast sve do ispod Učke.⁷ Međutim, elementi kulture Liburnija, prema Batovićevoj sistematizaciji, sreću se u Vinodolu na prijelazu iz brončanog u željezno doba. U kamenolomu ispod sv. Trojice na bribirskoj cesti, u neposrednoj blizini Podbadnja, otkriven je depo-nalaz srolikih kopalja koja se, prema Batovićevoj siste-matizaciji, mogu svrstati u period kulture Liburnija I,⁸ a iz X st. prije n. ere je mač otkriven godine 1902. u kamenolomu u Grižanima.⁹ Naročito je zna-čajan nalaz halštatskog nakita izvađenog iz jednog tumulusa na prostoru između Grižana i Triblja. Prema podacima koje priopćuje Š. Ljubić do na-laza je došlo godine 1873. »raskopavajući se izpod Grižanih starodavna mogila radi poravnavanja zemljišta« i tom je prilikom u keramičkoj posudi

ŠEMA 2 Slobodna partizanska teritorija 1941 (stanje od 31. 12. 1941)

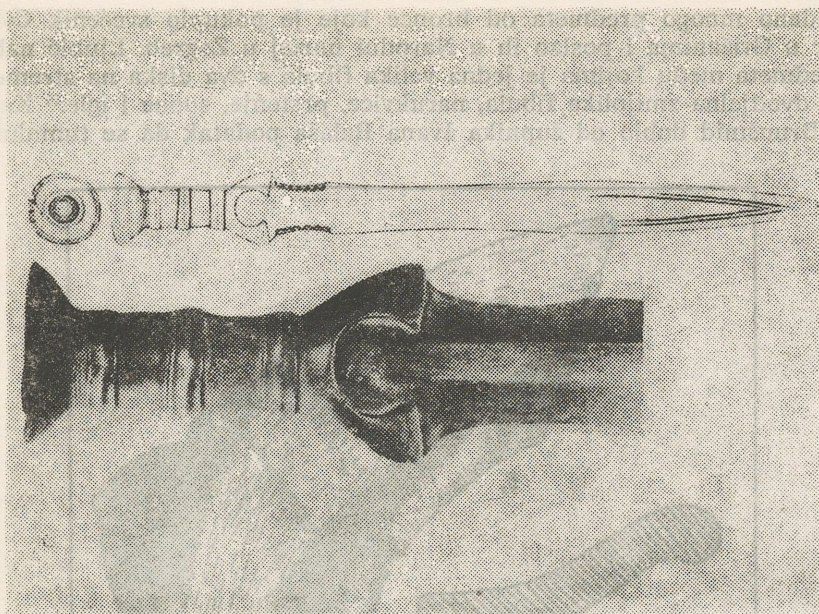

pronađeno mnogo predmeta od bronce koje je pokupio svećenik Cvetko Guber u Grižanima i poslao ih u Narodni muzej u Zagreb. Ljubić nabraja 15 predmeta među kojima je jedna velika fibula s dva diska na stremenu i jedna dvodjelna zmijolika fibula, narukvice, prstenje, spone i igle.¹⁰ Kasnije je J. Brunšmid dobio od župnika Ivana Balaša podatak da se tumulus na-

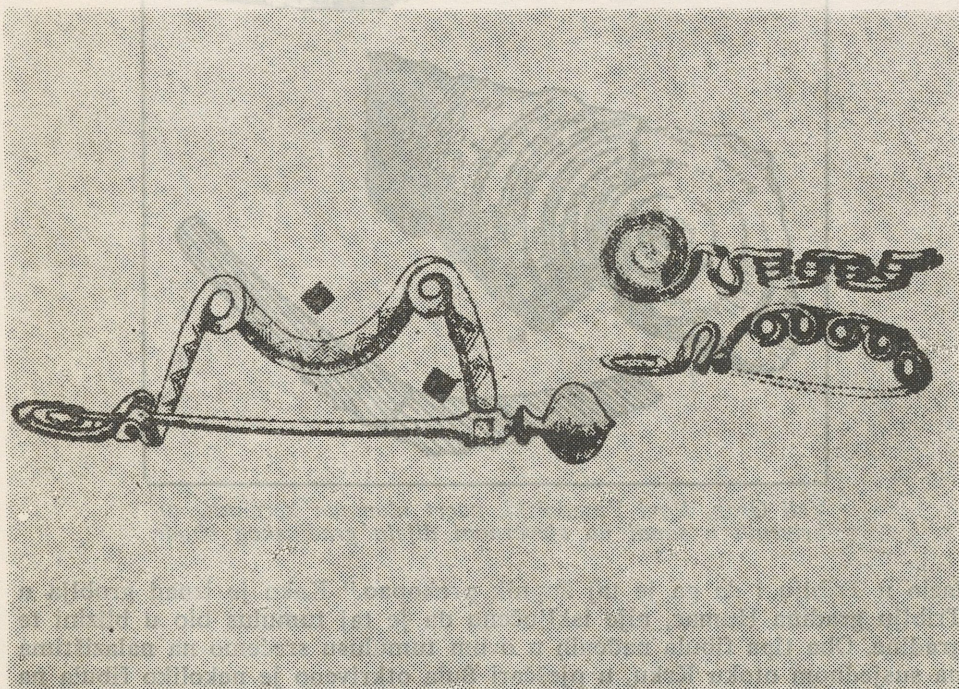

Veli Osap, Novi Vinodolski, nacrt ulomaka keramike otkrivenih u sondi na sjevernom dijelu gradinskog oboda

lazio u Triblju i da ga je taj župnik prekopao.¹¹ Kako je iznad groblja u Triblju gradina Humac, nije isključeno da je taj tumulus bio u blizini te gradine. Oba tipa fibula nađenih u ovom tumulusu srećemo na nalazištima na susjednom otoku Krku, u pješčari Šula otkriveno je nekoliko fibula na luk s dva diska,¹² a iz Garice potječe zmijolika fibula tipa Prozor.¹³ Oba tipa su svojstvena za japodski i liburnijski krug i Š. Batović datira te fibule u

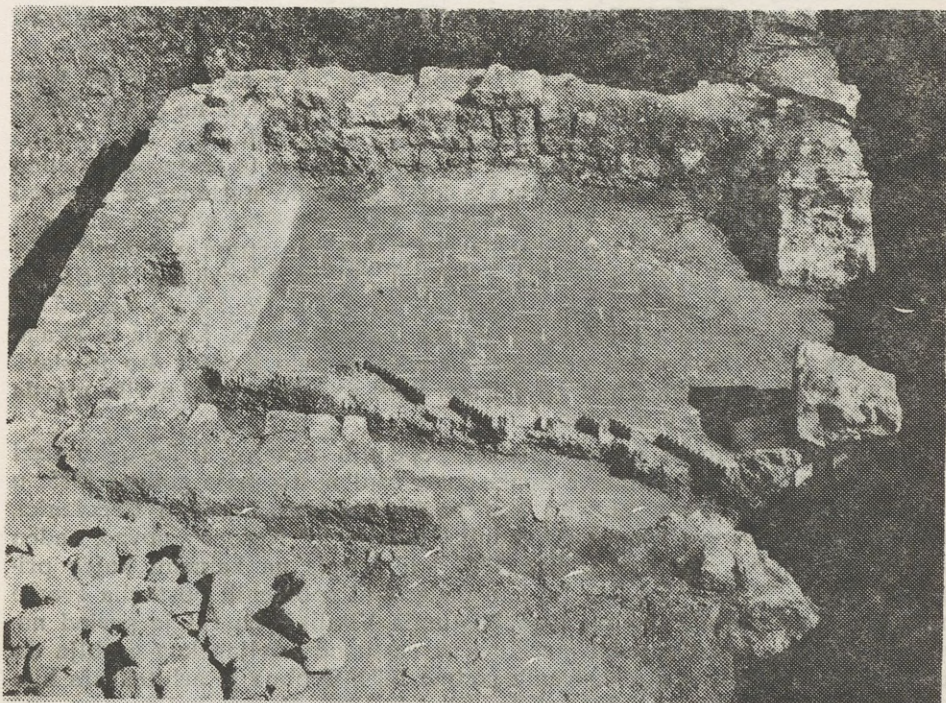
Brončanodobni mač otkriven u kamenolomu kod Grižana

Halštatske fibule otkrivene u tumulusu na cesti Grižane — Tribalj

grupu Liburnija Ib-II oko 1100. godine prije n. ere, dok prema dataciji R. Drechsler ovaj se tip svrstava na krajnju vremensku granicu HaA₂-B faze.¹⁴ U Vinodolu se spominju brojni sporadični nalazi, no bez preciznih podataka, jedino je sigurno da su u vinogradu preko puta seoskog zdenca u selu Antovo u pješčanom terenu otkrivene prethistorijske pepeone urne, ali im se zameo trag. Unatoč tome što su se mnogi nalazi izgubili, sačuvani govore o visokom stupnju materijalne kulture prethistorijskog Vinodola. Veoma je značajno da je Vinodol bio tranzitna zona preko koje je od prethistorije prolazio najkraći put paralelan s morskom obalom od kojeg su se prema lukama odvajale transversale koje su spajale obalu s kopnom. Dotoci iz Like i iz jadranskog kruga bili su normalni. Sistem prethistorijskih gradina je lančano povezan i nastavlja se preko praputnjarske Gradine na gradine u riječkom području, a odatle sve do Krasa.¹⁵ Način gradnje moćnih kamenih opasača, koje su generacije slagale, isti je kao na Krku. Na gradini Zagrajine jednako je složeno unutrašnje lice opasača kao na Velom Ospu.

Od IV stoljeća, kad su Liburni definitivno učvršćeni na Kvarneru i u Istri do Raše, toj njihovoj akviziciji stalno prijeti opasnost iz japodskog zaleđa te su gradine ostale u funkciji, no više kao osmatračnice i mjesta za privremene zbjegove. Ta je opasnost iz planinskog zaleđa bila i razlog da su Liburni postali rimski foederati te im Rimljani ostavljaju njihovu teritorijalnu akviziciju u Vinodolu i na Kvarneru.¹⁶

Selca, nalaz rimske vodospreme ispod kuće G. Pobor. Pogled na cijelu prostoriju nakon čišćenja

Dolaskom Rimljana u ove krajeve nakon 128. godine prije n. ere, kad su Japodi potisnuti do ruba Grobničkog polja, dolazi do postepene romanizacije i urbanizacije. Na teritoriju Vinodola urbani kontinuitet rimskog grada nije, stjecajem prilika, ostao vizualno odrediv, kao što je bio u gradinama u Istri (Poreč, Pula) ili u gradu Krku. Razorenja rimskih naselja povijesno su neutvrđenog datuma, međutim, nalazi arhitekture i epigrafskih spomenika jasno govore o postojanju naselja.

O rimskoj arhitekturi u Vinodolu najviše nam podataka pružaju zaštitna istraživanja u Selcima.¹⁷ Na lokalitetu Podmirišća, ispod kuće Grge Pobora i nedovršene novogradnje Dečana Lončarića, otkriveni su ostaci primorske vile s piscinom. Ovu smo arhitekturu, na temelju solidne obrade materijala, načina zidanja i vrste opeke upotrebljene za dvostruki pod piscinae u tehnici opus spicatum, datirali u najbolji period rimske arhitekture u Istri i Dalmaciji. Između stupića niskog hipokausta pronađen je novac Antonina Pia koji potkrepljuje ovu dataciju.¹⁸ Ta arhitektura dokazuje društvenu stabilnost u II st. n. ere, u doba »rimskog mira«. Ovaj se arhitektonski sklop širi oko hotela do Doma kulture, o čemu svjedoče nalaz rimskog zida sačuvan u kući Branka Jeličića, brojni ulomci tegula i amfora u šututu, kao i nalazi koji su se pojavili godine 1899. prilikom gradnje ceste za kupalište, na lokalitetu Dolac i Zakloštar.¹⁹ Otkriveni su ostaci više manjih prostorija odijeljenih zidom. U šutu je nađeno, također, mnogo građevinske keramike, posebno ulomaka tegula, od kojih je jedna imala žig PANSIAN. Nešto prije godine 1883. otkriveno je sedam pepeonih urna koje su se raspale, a u Narodni muzej u Zagrebu poslano je nekoliko predmeta, između ostalih lampica sa žigom CRESCES i jedan lakrimarij,²⁰ a što se sve može datirati u I i početak II st. nove ere.

Razlog ovako nagle romanizacije trebamo tražiti u cesti koja od Aquileje vodi preko Istre do Tarsatice, pa odatle preko Vinodola na Seniu. Preko te ceste Vinodol je spojen s Pananijom odvojkom od Senja do Siska, a preko Istre s Italijom. S obje strane strujali su dotoci, jer je ta cesta bila ujedno trasa rimske civilizacije u Vinodolu. Uz cestu se grade stationes za izmjenu konja, a uz obalu se grade villae rusticae. Upravo sklop villae rusticae u Selcima govori o gospodarskoj organizaciji i visokom stupnju kolonizacije. Središte rimskog Vinodola (Vallis vinearia) bit će vjerojatno statio ad Turres označeno na Peutingerovoj tabuli²¹ na čijem je arealu sagrađena villa rustica u Selcima.²² Mještani Selaca nazivaju sela Ladvič i Dragu Kodtore, a iznad Crikvenice nedaleko Ladviča je selo Kodtor što je slavizirani naziv rimskog lokaliteta Ad Turres. Radi se, vjerojatno, o više utvrda kad se lokalitet naziva u množini.

Iz doba principata potječu nalazi pepeonih urna u Bribiru,²³ nalazi urna, novca, svjetiljki i rimske opeke, otkriveni nešto prije godine 1885. u spilji ispod kuće Frana Župana kod pavlinskog samostana u Crikvenici, koji su iz neopreznosti cestovnih radnika razbijeni;²⁴ Neronov novac, nađen u vrtu samostana, iskopan godine 1865.²⁵ te natpis na kamenu kojeg pripisuje Pavao Vitezović, a koji je kao nadgrobni spomenik postavila svome mužu Luciju Ficiliju Proclinu žena Postumia Vitalis.²⁶ Za taj je period naročito značajan nalaz rimskih grobova uz cestu od novljanskog groblja do kupališnog hotela Lišanjski, otkrivenih godine 1894. Grobna je arhitektura bila od žute opeke od koje su bile složene kvadratične škrinje. Uz pepeo pokojnika nađene su kosti, željezni čavli, posude od stakla i keramike, pred-

meti od bronce i kosti. Josip Brunšmid mogao je s tog nalaza pokupiti za muzej veoma malo ulomaka, jer su cestari sve predmete polupali.²⁷ Nedaleko hotela Lišanj otkriven je bakreni kotlić s drvenim proveslom od dva pomična kraka na kojima visi lavlja glava s kojom je proveslo bilo pričvršćeno za posudu.²⁸ Ovaj nalaz uz obalu locira i pravac prometnice prema Senju, jer su Rimljani veoma često sahranjivali mrtve uz cestu izvan naselja.

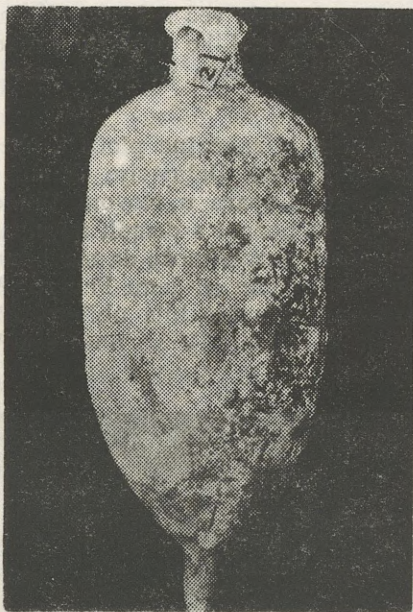
Ta je cesta ulazila u Vinodol kod Bakarca i prolazila kroz bakarački dol odakle se uspinjala do Križišća pa preko Malog i Velog dola kretala u pravcu Triblja. Kao prometnica postala je osobito značajna u vrijeme reinfortifikacije limesa i prilimeskih specula i refugia rasprostranjenih po Vinodolu. O tome svjedoče tri miljokaza nađena u Bakarcu ispod vrha Gupca. Ti su popravci bili koncem III i početkom IV st. nove ere, za careva Florijana (276), Dioklecijana (284—305) te Galerija Severa (305—307), što se vidi iz natpisa.²⁹ Cesta je sigurno postojala već u I st. prije n. ere, a išla je po od davnine utabanom putu koji je iz Like prolazio preko Vinodola put kvarnerskih naselja u Istru. Kod Bakarca se od te ceste odvajao primorski krak.³⁰

Iz IV st. nove ere veoma je značajna ploča s natpisom u čast rimske carice, koju je podigao namjesnik Dalmacije Flavius Julius Rufinus Sarmenius iskopana preko puta Lopara u Novom Vinodolskom, na školjiću Sv. Marina. Ovaj je namjesnik poznat s drugih natpisa iz Dalmacije između godina 337. i 350. te novljanski natpis može da slavi caricu iz kuće Konstantina Velikog, njegovu mater Helenu ili ženu Faustu. Za Helenu se odlučio J. Brunšmid, jer smatra da je Fausta bila ubijena 326. godine nove ere.³¹ Ti natpisi potvrđuju da je početkom IV st. nove ere Vinodol bio značajan

Povile, Novi Vinodolski — Podvodno ležište amfora u lučici Povile

kao predlimeski prostor i dolina preko koje su jedino mogle prolaziti inkurzije barbara. Promet nije bio isključivo kopneni, nalaz potopljenih amfora u lučici Povila još je jedan od dokaza o ulozi Vinodola u tom vremenu.³² Amfore s ležišta Povile su afričkog porijekla i mogu se datirati prema brojnim nalazima u III stoljeće, a ima ih raznih tipova. Velike afričke amfore su cilindrične ili ovoidalne, imaju glatko grlo, obod im je širok i nabubren, noga duga i cilindrična. Može ih se svrstati u tip Africana IIA i Africana IIC. Uz njih su nađene cilindrične uske amfore uskog vrata, prema obodu jače otvorenog, koji se završava konveksnim rubom. Ručke se ispod oboda zakreću i pod vratom se spajaju uz rame. Nedaleko gradine Lopar otkrivena je velika amfora africana,³³ a slična je izvađena i u lučici Jasenova. Moramo imati na umu da je koncem III i početkom IV st. nove ere došlo

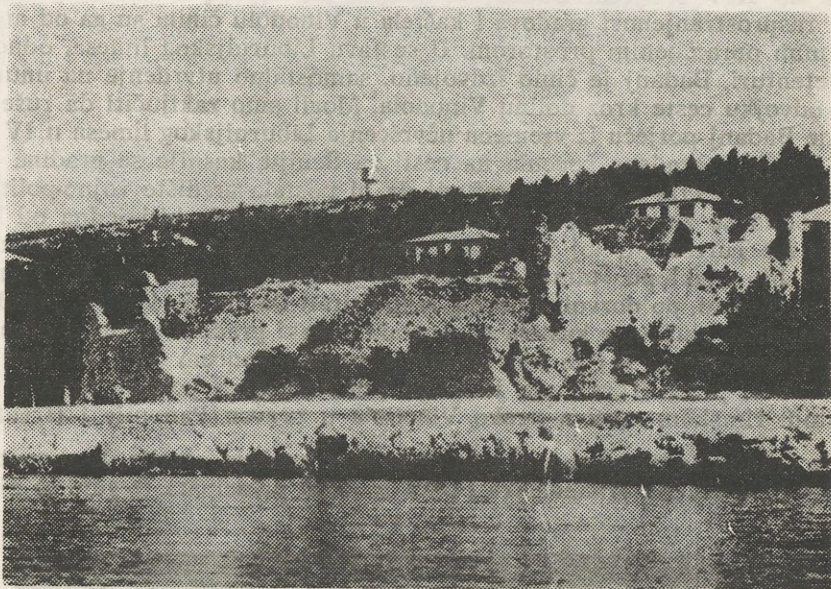

*Amfora izvađena iz mora ispod
Lopara u Novom Vinodolskom*

do ponovnog učvršćenja Liburnijskog limesa, ali ne samo trase već i široke prilimeske zone kroz koju je brodovlje moralo slobodno snabdijevati trupe s uljem i vinom. Kopno od Vinodola do Slovenije pretvoreno je u tzv. Praetenturu Italiae, a ta je pak u vojno-upravnom smislu pripala pod upravu spectabilis comitis Italiae, čije je sjedište bilo u Raveni,³⁴ odatle su se ustaljenim morskim rutama upućivali brodovi. Put ih je neminovno vodio kroz kanal od Seniae prema Tarsatici, stoga se s obje strane kanala podižu speculae. Na Sokolu iznad Bosara, na Gradecu kod Vrbnika, na Zidovlju iznad Murvenice pa sve do Omišlja na Krku, utvrde su nastale u tom vre-

menu kasne antike kad je na vinodolskoj strani izgrađen Lopar, da bi Tarsatica postala ključni točka tog obrambenog sustava.

Nalaz rimskog natpisa na otočiću Sv. Marina, nalazi grobova uz obalu kod hotela Lišanjski u Novom Vinodolskom, nalaz amfore i željeznog sidra u moru pred Loparom uvjerljivo svjedoče da su ruševine ove gradine ostaci kasnoantičke utvrde na primorskom kraku ceste koja je vodila put Senja.³⁵ Zapravo od XVI stoljeća postoji otvoreno pitanje o porijeklu gradine Lopar

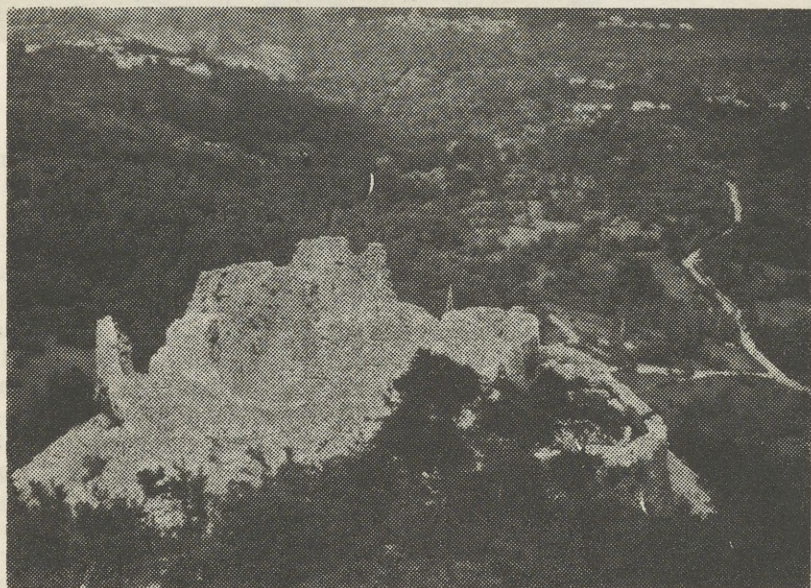
Novi Vinodolski, Gradina Lopar na početku XX stoljeća

smještene uz samu morskobal (kod hotela Lišanjski). Đuro Szabo ju naziva »zagonetnom ruševinom sa zagonetnim imenom«, a Laszowsky, Klaić i Brunšmid izražavaju pretpostavku da je antička. Tako Klaić dvosmisleno kaže: »samo je nagađanje više ili manje osnovano, da je rimsko naselje 'ad Turres' stajalo blizu današnje Crikvenice, a 'Volcera' kod Novog.«³⁶ Laszowsky je najskloniji mišljenju da je Lopar rimska građevina te da su Frankopani, dobivši 1223. u feud Vinodol, našli »zacijselo gradinu Lopar već zapuštenu pa kako bijaše Vinodol bogat i rođan predjel, trebalo ga je učiniti čim sigurnijim. Ako već tada u Novom nije obstojala kakva utvrda, to su zacijselo knezovi krčki zasnovali današnji Novi ili Novigrad, koji je svoje ime dobio otuda, jer to bijaše novi grad naprema starom gradu Loparskom.«³⁷ Szabo je mišljenja da je podloga gradine antička ali da su Frankopani dozidali u srednjem vijeku jedan krak bilo kao škver, bilo kao stovarište robe. Donji dio gradine je u prirodnom stanju, nije nikad podešavan, a pruža se ravno u more. Mi se priklanjamo Szabovom mišljenju da je građevina u kontinuitetu štiti magistralsnu cestu koja je vodila uz vinodolsku obalu u pravcu Senja a odatle u Panoniju, tako je građevina doživjela izvjesne modi-

fikacije u tlocrtu i načinu gradnje. Dio uz more je pravilnijeg tlocrta ojačan ulaznim prizmatičnim kulama, karakterističnim za kasnoantičke limeske fortifikacije. To se lijepo vidi na snimku gradine Lopar iz godine 1912, koji je učinio konzervator Gj. Szabo. Na žalost, unatoč njegovih velikih zalaganja ta veoma značajna građevina je u povodu gradnje novog hotela Lišanj potpuno ateriрана.³⁸

Istraživanja gradine Badanj kod Crikvenice, vođena od godine 1966. do 1974, pokazala su da su vinodolske gradine korištene u kontinuitetu od kasne antike do XIV stoljeća. Badanj je jedina arheološki istraжена gradina.³⁹ Gusta rasprostranjenost gradova i kaštela u Vinodolu činila su ga od antike ogromnim obrambenim prostorom. U sastavu Liburnijskog limesa, odnosno u Praetenturi, Badanj je činio izdvojeno, samostalno utvrđenje na unutrašnjem odvojkju ceste kroz dolinu Vinodola. Mogli smo zaključiti da ruševine gradine Badanj potječu iz vremena učvršćenja Liburnijskog limesa u IV stoljeću kad je sagrađena specula na cesti za Seniju, kasnije se gradina proširuje u VII i VIII stoljeću u refugij da bi postala središte vojno-političke vlasti, odnosno župski grad. Gradina Badanj je morala biti jedna od kula naselja Ad Turres, ali joj je antički naziv zaboravljen. U kasnoj antici je Vinodol bio u sklopu »tarsatičke« Liburnije koja je sezala do Ad Turresa. Kada su Slaveni, po dozvoli Bizanta, kolonizirali Dalmaciju i Istru, primljeni su u vojničku službu, a kaštela su postala župski gradovi vojnički organiziranog stanovništva. Taj je dio Liburnije prešao koncem VIII st. pod franačku vlast, preko Tarsaticae je vodio put franačkih pohoda upravo spomenutom rimskom cestom preko Vinodola u pravcu Panonije i Hrvatske.

Na gradini se lijepo raspoznaju dvije faze gradnje, starija, kasnoantička u kojoj je korištena građevinska opeka iz doba principata (tegule sa žigom

Gradina Badanj kod Crikvenice. Pogled na očišćeni dio 1968. godine

Pansianae). Način gradnje je opus incertum u slojevima i opus incertum bez ikakvog reda. Oba načina su karakteristična za arhitekturu utvrda izgrađenih u kasnoj antici od IV do VI stoljeća.⁴⁰ Zidovi u jezgri gradine su izgrađeni u doba ponovnog učvršćenja limesa, na vrhu brijega je bila kvadratna kula u čijem je prizemlju bila obilgatna velika vodosprema čiji je plašt premazan finim opus signinumom, analogno piscinama u Istri i Dalmaciji. Građevine iz te faze na gradini su rađene s više pažnje o čemu govore fino uslojeni redovi pritesanog kamenja u bočnom zidu vodospreme i odlično obrađeni kameni detalji dovratnika. U drugoj fazi gradnje, koja pada u doba pritiska barbara u VI st., gradina je vjerojatno učvršćena i proširena u okviru Justinijanovog učvršćivanja limesa. Modularne odnose vojnici, koji na brzinu dograđuju uporište, ne poštuju, stoga su u ophodnom sistemu

Badanj, nalaz latrina

zidovi građeni u tehnici opus incertum bez ikakvog reda, žbuka je gruba i nepročišćenja. Od male limeske speculae nad laktom ceste prema statio ad Turres razvilo se vojno središte, kao klopka iza čvrstog masiva brijega, organski uklopljeno u pejzaž. Da se radi o značajnom refugiju u sistemu Liburnijskog limesa, u kojemu je boravilo mnogo ljudstva, govori izgrađeni sanitarni čvor, latrine, u istočnom dijelu ophoda, jedan od rijetkih spomenika zdravstvene kulture u srednjem vijeku.⁴¹

U ranom srednjem vijeku gradina je morala biti sjedište vojničke i općinske vlasti. Zadnja faza života na gradini pada u period od XII do XIV

stoljeća što potvrđuju nalazi u jezgri gradine, ulomci stakla, pučke naseobinske i »arhajske« faentinske keramike te goričkih novaca frizahera. Faentinska keramika tipa arhajskog bokala se prema nalazima u Faenzi može sigurno datirati između XIII i kroz cijelo XIV stoljeće, a iz tog je perioda i gorički novac kneza Meinharda datiran u polovicu XIII stoljeća. Gradina je prije propasti morala biti duže vremena zapuštena, jer u njoj nije nađeno značajnijih nalaza. Nije otkriveno ništa signifikantno za kulturno-povijesno određivanje stila života na gradini osim ulomaka stakla i keramike. Život je na gradini oskudan i škrt, vojnički bez pretenzija na luksuz. Nema ni markantnog kulturnog mjesta. Crkvice na »Duševu«, u neposrednoj blizini gradine, je vjerojatno služila za obavljanje kulta. To je konačno generalna slika kulturnog trenutka našeg ranosrednjovjekovnog feudalizma. Dolaskom Frankopana u Vinodol početkom XIII st. gradina bez uvjeta za razvoj podgrađa gubi značenje središta, napušta ju se dok ju vjerojatno strahoviti potres nije godine 1321. najednom porušio. U popisu zemalja općine kotorske, grižanske i biogradske u sopaljskom polju sastavljenom u Biogradu (Belgradu, op. R. M.) godine 1323. kroničar veli: »... i u to vrime biše gda va Vinodoli Knez Fedrig Duimov sin i knez Vid Ždanov sin i v to vrime tresiše se zemla va Vinodoli i va Otoci i *gradi se razvalivahu* i bihu ludi pečalni veliko...«. Gradina sigurno nije gorjela, jer bi se našlo ostataka paljevine. Prema svemu sudeći gradina Badanj u doba Frankopana nije više imala ulogu župskog središta i strateškog uporišta kojeg je imala u vrijeme barbarskih provala i doseljenja Hrvata u Vinodol. Prema mišljenju Nade Klaić bizantinski car je Hrvatima osigurao »slobodnu općinu«, a Vinodol su sačinjavale općine s kneževskim dvorovima ili bez njih. Badanj je u doba provala Gota i Avara mogao biti naknadno učvršćen i u njega stvaljena slavenska posada tako da je postao središte općinske vlasti koja je u tim nemirnim vremenima bila i vojnička.⁴² Na razvijenijem stupnju feudalizma beogradska utvrda u Grižanima oko koje se razvija naselje preuzima ulogu središta. Nalaz goričkih novaca u gradini Badanj, koja je potpala pod administrativnu upravu beogradske općine, možemo tumačiti ženidbenim vezama frankopanske obitelji s goričkim knezovima. Knez Ivan III Frankopan je svojoj supruzi Ani Goričkoj u ime vijena (contradote) dao oko godine 1370. kao polog kaštel Ledenice i selo Grižane.⁴³ Ljudi iz njezine pratnje su mogli boraviti u dijelu Badnja koji nije bio porušen od potresa. Ispod latrina u deponiju je otkriveno naslaganih jedan na drugi sedamnaest gotičkih frizahera kneza Meinharda VII, koji su još u to vrijeme mogli biti u opticaju.⁴⁴

Nalaz ranosrednjovjekovne starohrvatske nekropole na lokalitetu Gorica u selu Stranče nedaleko Podbadnja potvrđuje tezu Nade Klaić da su općine imale župska sjedišta u utvrdama, kao što je npr. Badanj, a stanovništvo je bilo naseljeno u plodnoj vinodolskoj dolini.

Na teritoriju Vinodola Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci vodi arheološka istraživanja od godine 1959. U okviru tih istraživanja zaštitno je istražen dio ranosrednjovjekovne nekropole u Velom Dolu kod Križišća, dok se od godine 1974. vode sistematska istraživanja na ranosrednjovjekovnoj nekropoli u Stranču kod Crikvenice. Rezultati tih istraživanja su velik doprinos u upoznavanju duhovne i materijalne kulture Vinodola u periodu od VIII do XI stoljeća.

Ranohrvatsku nekropolu u Velom Dolu slučajno je otkrio Drago Grbac u siječnju 1959, kopajući jamu za vodospremu. Istraživanja dijela nekropole

iza kuće Draga Grbca imala su zaštitni karakter.⁴⁵ Iskopano je 14 grobova složenih u redove, koji su bili usmjereni u pravcu Z-I s većim ili manjim odklonom. Mrtvaci su polagani u grobnu jamu položeni na leđa. U grobovima otkriveni su prilozi, naušnice, prstenje, karičice, nožić, a ispod nogu jednog od kostura bila je jedna posuda. Nalazi nakita iz te nekropole mogu se svrstati u tri grupe: naušnice s jagodom, karakteristične za starohrvatsko-dalmatinsku nakitnu grupu; naušnice köttlaške nakitne grupe, rasprostranjene u karantanskom području; naušnice kasnoantičke mediteranske tradicije, svojstvene za područje romanskih gradova. Na osnovi tih činjenica moglo se zaključiti da je na lokalitetu Veli Dol otkrivena starohrvatska nekropola na redove s materijalom iz tri kulturne grupe, dalmatinskim i köttlaškim te nakitom izvedenim prema kasnoantičkoj tradiciji.⁴⁶ Nalazi u grobovima određuju i kronologiju te nekropole. U nekropoli su pokopani Hrvati koji su se doseljavali u Vinodol u nekoliko navrata, slično kao u Istri, te se stoga u istoj nekropoli sreću nalazi dviju kulturnih grupa. Po nalazima ta je nekropola srodna žminjskoj nekropoli u Istri, razlika je što su u žminjskoj nekropoli kao i u dalmatinskim mrtvaci sahranjivani u grobnu jamu ograđenu kamenim škrljama,⁴⁷ dok se u nekropoli u Velom Dolu mrtvac polagao neposredno na zemlju, zatrpavao se zasipanom zemljom, a grob se označavao hrpom u obliku humke. Usmjeravanje grobova u pravcu Z-I s glavom okrenutom u pravcu istoka vezuju se s konačnom kolonizacijom i kristijanizacijom Hrvata, koja je bila istovremena u Vinodolu kao i u ostalim dijelovima primorske Hrvatske. Grobovi bez oružja potvrđuju da se radi o sjedilačkom poljoprivrednom, mirnom stanovništvu. Ispod nogu jednog kostura otkrivena je kuglasta keramička posudica s ornamentom razvučene valovnice, međutim, na osnovi ovog jednog primjerka ne možemo tvrditi da se radi o starijem horizontu s keramikom, iako je posuda istog oblika i dekoracije kao posude kasnije otkrivene u nekropoli Gorica u Stranču. Na osnovi nalaza keramike te nalaza nakita kasnoantičke tradicije početak korištenja ove nekropole možemo datirati u kasno VIII stoljeće, dok se nakit dalmatinske starohrvatske grupe datira u IX i X stoljeće, a tako se može datirati i pronađeni nakit köttlaške grupe.⁴⁸ Nekropola u Velom Dolu je prva upozorila na starohrvatsko kulturno dobro na tlu Vinodola te zavređuje i traži temeljitije istraživanje, posebno sada, kad je u velikoj mjeri istražena nekropola u Stranču. Zasad se moramo zadovoljiti samo djelomičnim rezultatima koje su potvrdila istraživanja na Stranču. Radi se o autohtonoj prelaznoj varijanti nekropole na teritoriju koji se nije ubrajao ni u jednu bansku ili kraljevsku županiju u X stoljeću, već je bio podijeljen na općine s kneževskim dvorovima ili bez njih.⁴⁹ Nekropola u Velom Dolu bila je upokojište jedne šire općinske zajednice.

Sustavnije je istražena nekropola na lokalitetu Gorica na zavoju tribaljske ceste pred ulazom sa crikveničke strane u selo Stranče. Gorica je obrasla travom i većim žbunjem, vlasništvo je obitelji Pilaš i Barbalić. Pri likom gradnje ceste od Crikvenice za Tribalj godine 1902. Gorica je presječena na dva dijela, jedan iznad ceste i dio ispod ceste, koji silazi do potoka Dubračine. Na istočnoj strani Gorice je seoski put koji je do probijanja ceste bio jedini put koji je stoljećima vezivao Crikvenicu s Tribljom. Od Gorice se pruža vidik na masiv planina koje omeđuju Vinodol od Gorskog kotara, na sela Kostelj, Grižane, Kamenjak, Belgrad, Antovo, Bašune i sve do hidrocentrale, a na očigled je s druge strane gradina Badanj. Blagi pad

zemljišta i relativno debeli sloj zemlje bili su podesni da se na tom zemljištu smjesti župsko groblje. Za sada se nije naišlo na tragove kulnog objekta. Naziv susjednog sela Kostelj ima etimološki vezu s riječju kastel, castellum, a u zapadnoslavenskim jezicima se riječ »kostelj« upotrebljava za crkvu. Smještaj nekropole uz vodu vjerojatno ima daleke paganske veze.

Pomorski i povijesni muzej uvrstio je u svoj program za 1973. godinu uz istraživanja gradine Badanj i nekropolu na Podbadnju. O grobovima otkrivenim uz cestu dao je godine 1902. informaciju muzejski povjerenik Ivan Skomerža, koji navađa da su radnici ispod hrastova na Podbadnju otkrili grobove, a nalaze iz tih grobova je poslao u arheološku zbirku Narodnog muzeja u Zagrebu.⁵⁰ Nakon šest pokusnih soni iskopanih na Podbadnju u travnju 1974. ostali smo bez rezultata. Od mještanke Stranča Marije Manestar dobili smo preko radnika informaciju da se ostaci groblja nalaze više uz cestu prema Stranču. Od prije smo od D. Hirca imali podatak o arheološkim nalazima u Stranču. On kaže: »U selu Stranče našao je neki seljak puno baš omašna oružja, uplašio se, zakopao ga i trag mu se zameo.«⁵¹ Prilikom jednog rekognosciranja Vinodola na nalaz grobova pred Strančom upozorio nas je i dr Drago Crnić, koji je taj podatak dobio od mještana, međutim, u arheološkoj literaturi bio je naveden Podbadanj kao mjesto nalaza te smo se rukovođeni tim podatkom odlučili za sondiranje na Podbadnju, tim prije što je istraživanje Badnja kao prilimeske utvrde zahtijevalo pronalazak nekropole. To je bio dogovor s kolegama dr Petrom Petrujem i dr Jaroslavom Šašelom iz Međuakademijskog odbora za limes 1972. godine.

Odlučili smo da u Stranču, na mjestu koje nam je pokazano, otvorimo sondu. S gornje strane ceste na Gorici u vremenu od 14. do 24. svibnja 1974. godine otkrili smo u pokusnom istraživanju osam grobova. Prema nalazima u njima došli smo do zaključka da se zaista radi o starohrvatskoj nekropoli na redove. Istraživanjima nekropole započeli smo od 16. lipnja do 1. kolovoza 1974. godine. Iznad ceste je otvoren iskop I u kojemu je otkriveno 54 groba.⁵² Ispod ceste je otvoren iskop III gdje su otkrivena tri groba. Istraživanja su nastavljena tijekom 1975. te od 1977. do 1980. godine. Izvršena je korekcija u iskopu I iznad ceste, a ispod ceste je otvoreno 4 bloka. U blokovima neposredno ispod ceste naišlo se na horizont grobova s keramikom.

Nekropola Stranče-Gorica je ranosrednjovjekovno groblje na redove. Mrtvaci su orijentirani glavom okrenutom prema istoku. U najviše slučajeva su individualni ukopi, međutim, ima i obiteljskih ukopa. Prema nalazima u nekropoli možemo sa sigurnošću uvrstiti nekropolu u red starohrvatskih nekropola prelaznog stupnja od dalmatinskog prema istarskom tipu. Ta se razlika očituje u grobnoj arhitekturi i u vrsti priloga. Mrtvaci su pokopani u plitke rake. Okolo mrtvaca je ponegdje bio poslanagan obodni vijenac od kamenja. U 4 slučaja nad skeletima su zapažene hrpe kamenja. Nije zapažena veća razlika u boji zemlje, a niti ijedan profil rake. Izgleda da je sloj zasipane zemlje bio veoma tanak. Prostor između grobova je ovisio o neravnom, veoma stjenovitom tlu, no unatoč stijena samica redovi su jasni kao i prostor između njih. U horizontu grobova s keramikom razmak između grobova je veći, jer u tom dijelu groblja nema stijena, a sloj zemlje je deblji. U raku je pokopan po jedan mrtvac, a bilo je i etažnih naknadnih ukopa s dva, tako da je kostur prvog ukopa dislociran i složen uz mlađi ukop. Svi su mrtvaci glavom usmjereni u pravcu Istoka, položeni na leđa.

Rjeđe se iznad skeleta pojavljivao po nekoliko milimetara debeo sloj crne mase kao ostatak pougljenisane tkanine. U horizontu s keramikom uz kosture su bili željezni predmeti, ostruge, noževi, britve, kresiva, a iznad rake ili ispod nogu mrtvacu keramički lončići i urne. U grobovima iz mlađe faze, kao prilozima bili su nakit, naušnice, prstenje i perle te dijelovi nošnje. Od dijelova nošnje sreće se dugmad, noževe i koštana futrola. U horizontu mlađe faze zakapanja keramiku se nije našlo. Prema pronađenom materijalu inventar grobova može se svrstati na nalaze od keramike, kosti, stakla, željeza, bijele bronce i srebra te tekstila. Jedan par jagodastih naušnica i dvije toke su pozlaćeni. Nalazi u grobovima su bogati što je znak ranih starohrvatskih nekropola.

Ako se želi odrediti kronologija korištenja groblja na Gorici mora se imati u vidu dva horizonta ukapanja, prvi stariji je horizont s keramikom, a drugi mlađi je bez keramike ali s bogatim prilozima nakita.

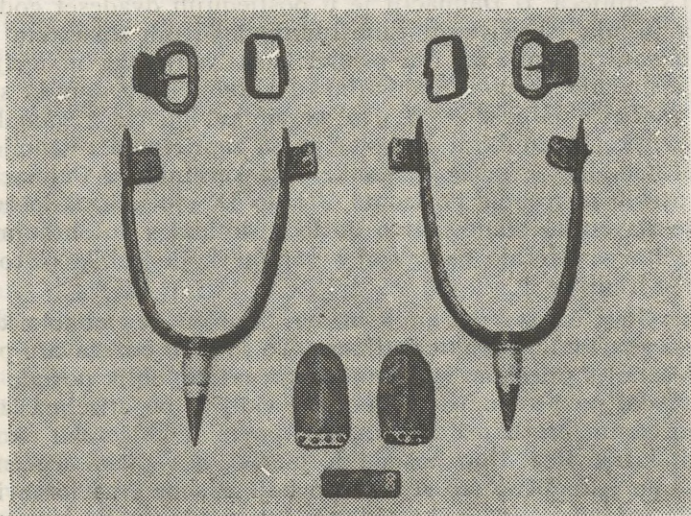
U iskupu ispod ceste na istraženju površini od 200 četvornih metara prostire se horizont grobova s keramikom, koji ima iste karakteristike kakve su utvrđene u horizontima s keramikom na nekropolama u predjelu jugoistočnih Alpa, gdje je ovaj horizont zastupljen uz grobove s karantanskim ili köttlachškim inventarom. Taj se horizont sreće u Sloveniji na manjim nekropolama ili na većim s antičkim ili kasnoantičkim materijalom. Ta vrst grobova sreće se u srednjem Podunavlju, Panoniji, Slavoniji, Dalmaciji i Istri. Dosad je poznata podunavska i dalmatinska grupa grobova s keramikom. Prema starijim autorima pojava ovih grobova s keramikom kronološki pada između VII i VIII stoljeća, dok novija datiranja teže da ih se kronološki stavi u karolinski, odnosno ottonski period.⁵³ Keramika varira od proste, izrađene na običnom kolu, do keramike izvedene brzom vrtnjom od pročišćene gline. Znak na dnu nije obavezno zastupljen.

Na karantanskom području ovi su grobovi kulturno jedinstvo, nisu vezani uz priloge svojstvene za köttlašku ili karantansku grupu, datiraju se od VI do IX stoljeća. U Dalmaciji je u posljednjih dvadeset godina posvećena velika pažnja istraživanju ranosrednjovjekovnih lokaliteta sa slavenskom kulturnom keramikom. Na osnovi istraživanja tog materijala Janko Belošević je utvrdio posebnu dalmatinsku keramičku grupu sa specifičnim oznakama razvitka, odnosno, on ovu keramiku smatra regionalnom varijantom slavenske keramike u Jugoslavije, sa zamjetnom retencijom visoko razvijene provincijalno-rimske keramike. Sva keramika u Dalmaciji potječe iz starohrvatskih nekropola horizonta VII do IX stoljeća. Belošević je mišljenja da je slavensko stanovništvo došlo u doticaj s autohtonim etničkim elementom, što je utjecalo na razvoj keramike koja je bila očito pod utjecajem rimske tradicije.⁵⁴

Inventar horizonta s keramikom na Stranču je tehnološko-tipološki jedinstven sa značajnim karakteristikama. To se prvo odražava u pročišćenoj glini pomiješanoj s pijeskom i kalcitnim agregatom, oblik posude je izveden vrtnjom na kolu pokretanom rukom što je vidljivo po otiscima iznutra i po sitnim usporednim brazdama na vanjskoj površini koje teku oko posude u pravilnim krugovima. Dno posuda je glatko, bez znaka. Pečenje je bilo lošije, nije bilo jednolično što se vidi po boji posude i na lomovima. Ornamentacija je valovnica, inače, karakteristična za slavensku keramiku. Osim dvije urne, koje smatramo ostatkom »pogrebnog objeda«, sve su ostale posude male zapremine i mogle su služiti kao recipijenti za ulje i vodu u ko-

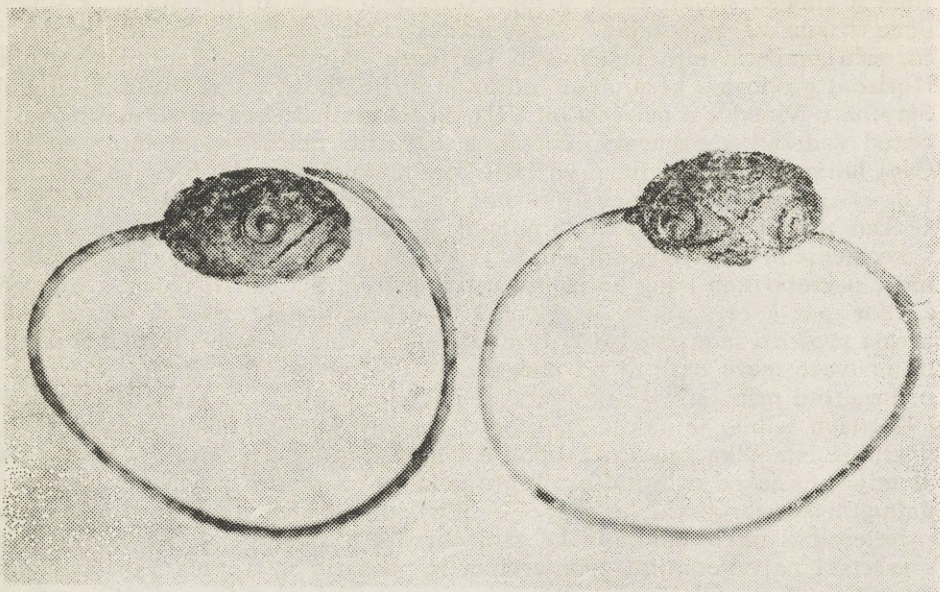
Starohrvatska nekropola Stranče-Gorica.
Nalazi noževa, britvi, korica za noževe i britve te kresiva

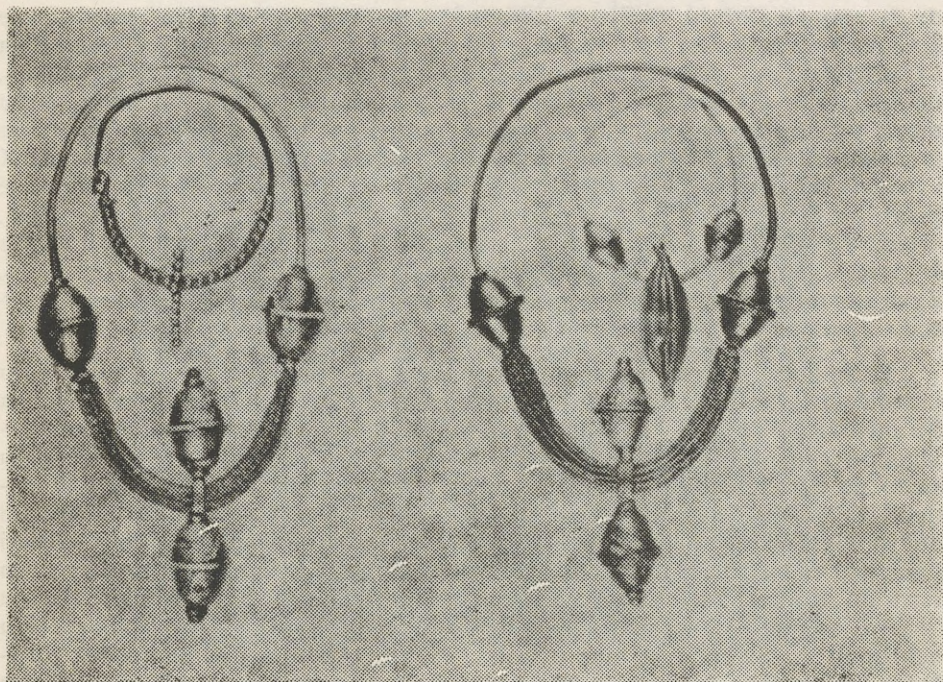
Starohrvatska nekropola Stranče-Gorica.
Nalaz ostruga u horizontu s keramikom

jima je mogao stajati žižak, a nije isključeno da se u njih stavljala simbolično hrana za pokojnika. Keramičke posude otkrivene na nekropoli u Stranču predstavljaju vinodolsku varijantu dalmatinske keramičke grupe. Horizont grobova s keramikom odraz je biritualnosti jednog vala doseljenih Slavena u Vinodol u periodu od VIII do IX stoljeća kad su se uz kršćanski obred zadržali i paganski običaji, a naročito običaj »pogrebnog ručka«. Ovaj horizont predstavlja prvu fazu korištenja nekropole, njegovo kulturno jedinstvo čini ga nekom vrstom otoka na arealu nekropole. Uz mrtvace su se kao prilozima našli željezni predmeti, nožići, bojni noževi, britve, kresiva s kremenjem, a najvrijedniji nalaz su ostruge franačkog tipa kakve su se našle u grobovima istog horizonta u Dalmaciji.⁵⁵ Svi su ovi nalazi svojstveni za horizont s keramikom u slavenskim nekropolama.⁵⁶ S obje strane ovog areala prostiru se grobovi iz II faze zakapanja koju se prema nalazima nakita uz mrtvace može datirati od početka IX do konca XI stoljeća. Što se tiče priloga, oni pripadaju starohrvatskoj dalmatinskoj grupi, grupi Bijelo Brdo i Kötthach, a bilo je nakita rađenog u tradiciji kasnoantičkih radionica. Pojavljuje se ista slika kao u nekropoli u Velom Dolu kod Križišća. U grobovima se miješaju nalazi ovih kulturnih grupa, ali u proporciji najviše je inventara dalmatinske starohrvatske grupe. U nekropoli Stranče po svojim luksuznim primjercima nakit dalmatinske starohrvatske grupe stoji na istoj razini s estetski najvrijednijim primjercima iz poznatih nekropola između rijeka Zrmanje i Cetine.⁵⁷ Ovo ujedno govori o socijalnoj diferencijaciji stanovništva, bolje reći, vodeću ulogu u rodovskom plemstvu imao je onaj isti elemenat koji se izdvojio i u matici hrvatske države, dok su drugi slavenski elementi, kao nosioci köttlaško-karantanske kulture, bili u nešto nižem društvenom položaju. Ovdje se zapaža da su radionice koje su snabdijevale stanovništvo nakitom bile različite po porijeklu, da je, ovisno o običajima i tradicionalnom ukusu, stanovništvo, koje se u Vinodol uselilo iz tri pravca, nabavljalo nakit kod proizvođača s raznih strana, a koji su svoju robu mogli prenositi kopnenim ili morskim putovima. Nije isključeno da su se amalgamizirali razni dotoci i ujednačilo estetsko poimanje već koncem X i početkom XI stoljeća. Panonska Hrvatska je preko stare prometnice Sisak — Senj — Rijeka, a koja je vodila, kako smo prethodno naglasili, preko Vinodola, mogla iz svojih sisačkih radionica snabdijevati primorske krajeve,⁵⁸ jednako kao što su proizvodi bizantinskih radionica iz Osora, Krka i ostalih dalmatinskih romanskih gradova, mogli stizati u Vinodol morskim vezama.

U tipologiji dalmatinske starohrvatske grupe posebno mjesto zauzimaju jagodičaste naušnice. Sljepoočnice s jednom jagodom otkrivene na Stranču istog su tipa kao one iz nekropole u Velom Dolu, dok su četvorogodone naušnice, svojstvene za dalmatinsku grupu, otkrivene u Vinodolu samo na Stranču. Ljubo Karaman ovu nakintu grupu datira u IX i X stoljeće. U starijoj literaturi te su naušnice smatrane kao isključivo kulturno dobro Hrvatske između rijeka Zrmanje i Cetine.⁵⁹ U novijoj arheološkoj literaturi nalazi ovog nakita su potvrđeni u Lici i bosanskom Pounju, te u Istri do Kopra.⁶⁰ Svi tipovi naušnica dalmatinske grupe u Stranču imaju bezbroj analogija u dalmatinskim nekropolama.⁶¹ Nakit te grupe nađen je u nekropoli na Stranču in situ u stilski čistim grobnim cjelinama bez miješanja. Zajednička facies starohrvatske kulture od Cetine do Istre oblikuje se u periodu kada je slavenska zajednica prelazila na stupanj ranog feuda-

Starohrvatska nekropola Stranče-Gorica — Nalaz pozlaćenih starohrvatskih naušnica s jednom jagodom, X stoljeće

*Starohrvatska nekropola Stranče-Gorica.
Dva kompleta luksuznih srebrnih naušnica, XI stoljeće*

lizma s jedne strane, odnosno, kad je pod utjecajem franačkog susjedstva proces kristijanizacije postao organiziraniji. Iako na teritoriju Vinodola nije dosad identificirana nijedna *ecclesia rustica* iz V i VI stoljeća ne može se zasad govoriti o intenzitetu kristijanizacije u preslavenskom periodu. Sigurno je jedino da je Vinodol već u to doba potpadao pod krčku diecesu.⁶² Vidjeli smo da su u prvoj fazi zakapanja na Stranču bili zadržani paganski običaji, izbor mjesta nekropole na desnoj strani rijeke radi »čišćenja« i prilaganja hrane u posudama. U drugoj fazi zakapanja srećemo u grobovima raskošan i pozlaćeni nakit dalmatinske starohrvatske grupe jer su se još zadržale starije odlike religioznih shvaćanja u kićenju pokojnika i u zanemarivanju bilo kojeg predmeta iz okvira kršćanske simbolike. Podvlačimo da je nakit starohrvatske grupe stigao u Vinodol istim putem kojim se prenosio i nakit izrađen u kasnoantičkoj tradiciji. Filigranski izrađene naušnice otkrivene su na Stranču u jednom depo nalazu, a u duktusu odgovaraju naušnicama iz Velog Dola i Istre.⁶³ Dodiri s bizantinskim gradovima na kvarnerskim otocima s njihovim društvom i kulturom, direktni preko crkve, ili indirektni, bili su pokretački impuls. Stalno strujanje utjecaja raznih intenziteta i značaja imala su odjeka na materijalnoj i duhovnoj kulturi stanovnika Vinodola. Od dolaska Hrvata do početka ukapanja u nekropole prošlo je više od sto godina, a za to vrijeme došlo je do evolutivnog procesa u materijalnoj kulturi. Utjecaji bizantskog *renovatio* u IX st. osjetili su se ne samo na ukusu vodećeg sloja već i u narodnom ukusu u IX i X stoljeću.

Starohrvatska nekropola Stranče-Gorica. Koštana futorola

Starohrvatska nekropola Stranče-Gorica. Koštana futrola, otvoreni plašt

Prvobitne hrvatske župe su, naučno je dokazano, raspoređene duž rimskih komunikacija, gdje je krševito zemljište raskršćeno i osposobljeno za zemljoradnju. U tim župama ima rimskih arheoloških tragova, što je slučaj i u Vinodolu; Slaveni kao izrazito zemljoradničko stanovništvo doživjelo je urbanizaciju mnogo kasnije i u drugim krajevima. Grad je ipak bio privlačan magnet u kojemu se seosko stanovništvo i rodovsko plemstvo snabdijevalo. U to je vrijeme ugledna zlatarska proizvodnja u dalmatinskim gradovima, a ta je produkcija morala ostaviti duboki trag u inventaru ranosrednjovjekovnih nekropola Vinodola, što je naročito vidljivo na primjercima te vrste naušnica koje sigurno poječu iz tih radionica. Uz ovu nakitnu grupu može se vezati veoma značajan nalaz koštane futrole ukrašene kasetiranim ugraviranim ornamentom rombova i sitnih trokutova po rubu. Ukraś je preuzet sa tekstila, izveden je profesionalnom vještinom te možemo pretpostaviti da je dio luksuznog predmeta nošenog uz nož s koricama. Predmet je cilindričan, poznato je svega nekoliko sličnih na tlu Jugoslavije,⁶⁵ međutim, futrola sa Stranča predstavlja kao umjetnički izrađen predmet svakako unikat. Kako je uz ovu šuplju cilindričnu kost pronađen dio korica i nož, privremeno mu određujemo funkciju futrole ili drške starješinskog štapa koji je istrunuo. Taj koštani predmet je otkriven u blizini grobova s vrlo luksuznim inventarom, te je to moglo biti rodovsko upokojište županske obitelji, koja je imala potrebe za predmetima iz urbane sredine.

Kopnenim putom, prometnicom Sisak — Senj ili prometnicom doline Pivke — Tarsatica, kretao se promet od prethistorije. Trgovačkim je vezama u Vinodol došao nakit bjelobrdске i köttlаške grupe, а iz ta dva pravca mogli su i kolonizirani stanovnici doći u Vinodol. Među tim nakitom na Stranču je nekoliko karakterističnih srebrnih naušnica veoma fine izvedbe. Nakit ovih dviju grupa se miješa u grobovima među sobom, ali se ne miješa s nakitom dalmatinske grupe, što govori u prilog našoj pretpostavci da je nekropola bilo zajedničko župsko groblje šireg areala (kakvo je i danas groblje na Belgradu) u kojem su se zakapali pokojnici iz zaselaka nastanjenih stanovništvom koje je tradicionalno njegovalo ukus kraja odakle se koloniziralo u Vinodolu. Naime, općenito je u nauci prihvaćeno da su u Sloveniji köttlаški i bjelobrdski nakit izmiješani u nekropolama koje se datiraju od X do XII stoljeća.⁶⁷ Vinodol je u IX stoljeću pripadao autohtonom regionalnom kulturnom krugu Liburnije, koja je prethodno dugo bila na circumravennatskoj periferiji pa je predalpski prostor preko organizacije Praetenture bio dugo vremena u kontaktu s kvarnerskim trouglom. Te su veze kasnije samo nastavljene duž prometnice koja je dobila funkciju trase nove slavenske civilizacije. Preko Krasa Vinodol je bio na dohvatu kulturnih veza s Karantanijom te na taj način možemo tumačiti pojavu lunulastih naušnica i naušnica s dva čunika.

Istraživanja ranosrednjovjekovnih nekropola u Vinodolu su u posljednjih deset godina proširila poznavanje prošlosti Vinodola u periodu od VIII do XI stoljeća, а rezultati tih istraživanja bit će publicirani nakon znanstvene obrade. Već se sada može govoriti da je definitivno naseljavanje Hrvata u Vinodolu bilo vezano uz već postojeća kasnoantička naselja ili utvrde koje u ranom srednjem vijeku preuzimaju ulogu župskih gradova. To su u prvom redu potvrdili rezultati istraživanja na Gradini Badanj kod Crikvenice. Blizina gradova Tarsaticae, Seniae, Vegliae i Absorusa, gdje su bila središta kulta, posebno nakon kristijanizacije Hrvata, igrala je značajnu ulogu na utjecaj duhovne kulture i njenih umjetničkih tradicija.

Trajanje ukopa u nekropolama, koje se prema izloženom mogu datirati od VIII do XI stoljeća, potvrđuje da su Hrvati u Vinodolu već starosjedioci. Romanska imena lokaliteta su dobila hrvatske prijevode, Vallis vinearia — Vinodol, ad Turres — Kod tor — Kotor, Castellum — Kostelj, ili su dobila slavenske toponime: Tribalj — triba (žrtva), Tribičena, Dedimir, Sopalj, Dramalj, Janjevalj, Medomišalj, Ožljak, Kosavin, Gradac, Humac i dr.

Vinodol je kao »Territorium regale« ostao vladarski patrimonij te ga na početku XIII stoljeća godine 1225. kao vladarsko kneštvo — comitatus Andrija III daje sa svim pripadnostima i pravima krčkim knezovima Frankopanima. Kad infeudiraju Frankopanima »totam terram Wynodol« ne misle na sadašnje granice vinodolske doline od Krmpota do Hreljina i Bakra, već na prostor kneštva koje je dosezalo do Grobnika, pa je po limesu granica išla sve do Prezida.⁶⁸ Ova se granica poklapa s granicom Praetenturae. Dolaskom Frankopana u Vinodol društveno se uređenje izmijenilo u vlasniku proizvodnih sredstava i aparatu potrebnom za održavanje društvenih odnosa i poretka u Vinodolu. Sva prava vladara prešla su na feudalca — vlastelina — Frankopana. Knežija je podijeljena na devet kaštela, čiji predstavnici učestvuju godine 1288. u donošenju Vinodolskog zakona. Kako razvoj naselja ide od kopna k moru, priobalna naselja kasnije prerastaju u maticu, Šiljevica Drivenik, Crikvenica Grižane, Selca Bribir, Povile Ledenice. Sre-

dište matice je kaštel, grad na vrhu brijega na najistaknutijem vidikovcu, na strateškoj točki odakle komunicira vizualno sa susjednim kaštelom i ponajviše s otokom Krkom. Za Frankopane su »pristanišća« i »Primorske strani« izlaz za njihove kopnene posjede u circummediteranski svijet.

Frankopanska administracija zahtijeva podgrađe, stoga se uz kaštel, utvrđen kulom, grade bedemi koji opasuju naselje, kao što je slučaj u Bribiru, Novom i Ledenicama. Gdje to ne može biti, utvrda se napušta, kao što je to bio slučaj s Badnjom.

Jedan od najtipičnijih kaštela koji je u tom razvijenijem stupnju feudalizma dobio podgrađe, koji je kasnije opasano masivnim bedemima i kulama, su Ledenice. Ta gradina zavređuje da ju se znanstveno obradi i kao naselje oporavi, jer se na gradini može očekivati kontinuitet naselja od prethistorije. Može se pretpostaviti da je na vrh kupe brijega bila liburnijska gradina, kao što je slučaj na Velom Ospu i Sv. Jurju. Toj pretpostavci idu u prilog blizina luke u Maloj draži (Povile), vrelo Tepa u Povilama, veliko kraško polje ispod brijega te izvor pitke vode Dobra u polju ispod same gradine. Logično je da je srednjovjekovna fortifikaciona arhitektura uništila tragove prethistorijskog naselja. Rezultati pokusnih arheoloških istraživanja i dokumentacija o ovoj gradini govore o kontinuitetu života na gradini do polovice XIX stoljeća. U povijesnoj literaturi postoji mišljenje da je na mjestu ledeničke gradine stajalo jedno od sedam vinodolskih rimskih utvrđenja, koja se spominju u Antoninovom itinereru pod nazivom »Septem turres«.⁶⁹ Rimska je cesta za Senj mogla prolaziti jedino od novljanskog Lopara preko ledeničkog polja, a vjerojatno se trasa te ceste ko-

Ledenice. Pogled na Gradinu

risti i danas. Ledeničko polje je omogućavalo pašu za konje, vodu za ljude i životinje kao bitan preduvjet jedne postaje koja je u doba reinfortifikacije limesa u IV stoljeću poprimila značaj ključne točke na ulazu u Vinodol. Potopljene amfore u Maloj drazi govore da je od pamtivijeka ta luka korištena kao pristanište fortifikacije koja impozantno dominira na brijegu. Prostor gdje je smještena gradina Ledenice je toliko opran da se može teško očekivati otkriće antičkog horizonta naselja. Prije se podno gradine može očekivati otkriće nekropole.

Toponim Tribičena govori da su Slaveni u VII stoljeću, dok su još bili pagani, naselili prostor oko Ledenica (triba — žrtva). Ledenice su bile župski grad, o tome svjedoči tekst Zakona vinodolskog iz godine 1288, gdje srećemo u Ledenicama satnika Dobroša i popove Ratka i Radoslava.⁷⁰ U XIV stoljeću Ledenice imaju podknežina (vicecomesa), znači da su u sustavu frankopanskog kneštva u Vinodolu imale veoma važnu ulogu već na osvitu XIV st. Veoma je važan period vladavine kneza Dujma Ledenicama od godine 1477. kad se prema stilskim oznakama može odrediti gradnja ulaznog portala u gradinu i prezbiterija crkve Sv. Stipana. To bi se poklapalo s intenzivnom aktivnošću kneza Bernardina na području izgradnje kulturnih objekata na njegovom vinodolskom posjedu. Za sve prodore iz zaleđa Ledenice su bile prve na udaru na putu u Vinodol. Od japodskih provala iz Like, od barbarskih inkurzija, od seobe Slavena, tim se putem kreću ratnički pohodi i kolonizacija. Možemo pretpostaviti da je kneza Dujma turska opasnost nagnala da je kaštel, gdje je bila njegova rezidencija-palača, povezao opasacem od bedema u koju je obuhvatio i crkvu Sv. Stipana, nastalu nešto ranije, kao i cijelo podgrađe. Tako Ledenice od refugija postaju župski grad, frankopanski kaštel, a od konca XV st. bastion u borbi s Turcima, sjedište carske posade i najzad sjedište ogulinske regimente. Pred turskom opasnošću Ledenice dobivaju današnji svoj izgled. kaštel na vrhu, ojačan branič-kulom, i utvrđeno naselje. Nedostatak dekorativnih elemenata je općenito karakteristika srednjovjekovne fortifikacione arhitekture u Vinodolu podređene isključivo principima obrane. Brzina gradnje se zapaža u gradnji bedema, koja u strukturi varira, miješaju se zone obrađenog otesanog kamenja od većih blokova i zone zidane nekvalitetno i ovlaš. Varoš pod kaštelom nema središta, prometnice su uski putevi vezani između kuća transverzalama. Prema sačuvanim se građevinama vidi da su to bili skromni primorski stambeni objekti, a bilo je i prostorija vjerojatno namijenjenih za posadu.⁷¹

Među sedam povijesnih gradina u Vinodolu Ledenice su imale veoma značajnu ulogu do XIX stoljeća. To je ujedno jedino mjesto u kojemu se život zaustavio početkom XIX stoljeća te je ostalo netaknuto njegovo srednjovjekovno naseobinsko tkivo. Moderna izgradnja je, na žalost, uništila kaštele i bedeme u Bribiru i Novom Vinodolskom.⁷² Sticajem okolnosti ledenički kaštel skupa sa varoši sačuvan nam je kao arheološki spomenik i povijesna ruševina te će se taj sklop moći konzervirati i oporaviti kao autentična naseobinska i fortifikacijska cjelina.

Na ovaj smo način panoramski prikazali arheološke spomenike Vinodola od prethistorije do XIX stoljeća. Iako su neke povijesne ruševine, kao na primjer ledenička varoš, izgrađivane sve do XVII st., njihovo istraživanje zahtijeva arheološki metod te smo se odlučili da ih uvrstimo u ovaj prikaz najstarije prošlosti Vinodola.⁷³

Napomena:

Ovaj je rad prvi dio referata koji je autorica održala 6. svibnja 1978. godine na znanstvenom skupu posvećenom J. Kloviću u Grižanima u organizaciji JAZU i Društva za zaštitu kulturne baštine Vinodola. Drugi dio referata tiskat će se u idućem broju Vinodolskog zbornika.

Redakcija

BILJEŠKE

¹ Hirc, D.: Hrvatsko Primorje, Zagreb 1899, str. 189 i 201.

² Matejčić, R.: Bakrena sjekira s otvorom za držalje. Prilog proučavanju prethistorije Hrvatskog primorja, Jadranski zbornik, god. I, Rijeka — Pula, str. 365, 369.

³ Hirc, D.: Op. cit., str. 187. Opisujući bribirski kraj autor kaže da je uz cestu koja vodi u Selce kameni vrh: »Tjemenicu mu okrunila stara crkva Sv. Jurja. Puk priča, da bijaše upravo na ovom vrhu prva grčka (valjda rimska) naselbina i da su Grci tu crkvicu saznali.«; Opisujući Novi Vinodolski autor kaže: »Od bližnjih vrhova spominjemo još Kalvariju na kojoj stoji crkva Sv. Nikole i podrtine neke gradine za koju pričaju da ju sagradiše Grci.« (str. 200).

⁴ Hirc, D.: Op. cit., str. 183. Autor kaže: »Iznad tribaljskog groblja uzdiže se osamljen brežuljak Humac, gdje se vide tragovi zidu kojeg danas naprosto groćom zovu.« Na ovom je mjestu godine 1979. dr. Marijan Bolf našao veću količinu keramičkih ulomaka o čemu nas je obavijestio. Gradinu je u kolovozu 1978. rekognoscirala arheolog Tihana Težak, kustos Muzejske zbirke u Crikvenici gdje je u nasipu pokupila keramiku koja odgovara nalazima na Velom Ospu.

⁵ Autorica je kao arheolog-kustos Pomorskog i povijesnog muzeja Rijeka vodila sondažna istraživanja na Velom Ospu u Novom godinu 1967. Ovu akciju je sufinancirala Mjesna zajednica Novi Vinodolski i Hotelsko poduzeće »Lišanjski«. Dokumentacija je u Pomorskom i povijesnom muzeju Rijeka.

⁶ Hirc, D.: Op. cit., str. 187 i 200.

⁷ Suić, M.: Granice Liburnije kroz stoljeća, Radovi instituta JAZU u Zadru, sv. 2, p. 279.

⁸ Batović, Š.: Prapovijesna bronzana koplja u arheološkom muzeju u Zadru, Diadora III, Zadar 1965, str. 45—67. Koplja u obliku lista, kao što su ona otkrivena u kamenolomu ispod Sv. Trojice na putu za Bribir, Batović datira u XI—X st. stare ere, odnosno u Ha A-B, uže u Ha A₂ i B₁, p. 64.

Za podatak o nalazu koplja zahvaljujem se dru. Dragi Crniću iz Grižana.

⁹ Vinski, K.: Mačevi s glavom balčaka u obliku čaške na području sjeverozapadnog Balkana, Adriatica praehistorica et antiqua Miscellanea Gregorio Novak dedicata, Zagreb 1970, str. 161—169. Mač iz Grižana Ksenija Vinski datira u X st. stare ere, u kulturu Ha B₁, p. 165.

¹⁰ Ljubić, S.: Popis predmeta iz prethistoričke dobe u Nar. zem. muzeju u Zagrebu, Zagreb 1876, p. 71—73.

¹¹ Brunšmid, J.: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik HAD, N. S., sv. I, 1885, p. 154.

¹² Matejčić, R.: Nalaz halštatskog nakita iz Šula, Jadranski zbornik, sv. VI, Rijeka — Pula 1966, p. 338—339.

¹³ Drechsler-Bižić, R.: Japodske dvodelne fibule tipa Prozor, Arheološki radovi i rasprave II, Zagreb 1962, p. 299 i 307.

¹⁴ Batović, Š.: Iz ranog željeznog doba Liburnije, Diadora, Vol. I, 1959, Zadar 1960, p. 68 i 74.

Matejčić, R.: Op. cit., p. 339.

¹⁵ Matejčić, R.: Sistem prethistorijskih gradina od Rijeke do Starada. Liburnijske teme V. Opatica 1980, u tisku.

¹⁶ Suić, M.: Op. cit., p. 279.

¹⁷ Matejčić, R.: Zaštitna iskapanja rimske arhitekture u Selcima, Jadranski zbornik br. 5, Rijeka — Pula 1962, p. 152—158.

¹⁸ *Matejčić, R.*: »Podmirište« — rimska postaja u Selcima, *Novi list*, 22. i 23. I 1966, p. 3.

¹⁹ *Lončarić Papić, I.*: Selce (Hrv. Primorje) 15. ožujka 1899, *Izvještaj muzejskih povjerenika i prijatelja*, *Vjesnik HAD*, N. S., sv. IV, 1899/1900, p. 228.

²⁰ *Lončarić Papić, I.*: Selce Vinodol, 30. ožujka 1899, *Izvještaj muzejskih povjerenika i prijatelja*, *Vjesnik HAD*, N. S., sv. IV, 1899/1900, p. 228—229.

²¹ *Brunšmid, J.*: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik HAD*, N. S., sv. IV, 1899/1900, p. 186.

²² *Matejčić, R.*: Zaštitna iskapanja rimske arhitekture u Selcima, *Jadranski zbornik* br. 5, Rijeka — Pula, p. 152.

²³ *Hirc, D.*: Op. cit., p. 187.

²⁴ *Hirc, D.*: Op. cit., p. 180.

²⁵ *Brunšmid, J.*: Op. cit., p. 186, bilješka 1.

²⁶ *Brunšmid, J.*: Op. cit., p. 186.

²⁷ *Brunšmid, J.*: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik HAD*, N. S., sv. I, 1885, p. 153.

²⁸ *Brunšmid, J.*: Op. cit., p. 152.

²⁹ *Brunšmid, J.*: Op. cit., p. 154—156. Autor čita natpise iz Bakarca:

1) (C. I. L. III suppl. br. 10.061)

IMP(erator) Caes(ar) M(arcus) Annius

Florianus p(rius) f(elix) Aug(ustus)

2) IMP(eratori) Caes(ari) Caio Valerio

Diocletiano pio f(elici) Aug(usto)

3) (C. I. L. III. p. 408, br. 3212)

D(ominis) n(ostris) G(alerio) V(alerio)

Ma(x)imiano et /F(lavio) Sever(o

/in/v(icti)s au(g(ustis)).

³⁰ *Brunšmid, J.*: Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik HAD*, N. S. god. 9, 1906/1907, p. 166. Miljokazi su pronađeni blizu kuće obitelji Crnarića, zadnje na putu za Kraljevicu.

³¹ *Brunšmid, J.*: Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik HAD*, N. S. god. 9, 1906/1907, p. 136—137. On čita natpis:

/ ? Piissimae ac / clementissimae / dominae

nostrae / Helenae Au(gustae/ Fl(avius)

Jul(ius) Rufinus / Sarmentius, v(ir)

c(larissimus), p(raeses) p(rovinciae)

Dalmati/ae/ clementiae eiu/s/ semper

dicatiss/i/mus.

³² *Matejčić, R.*: Antikni nalazi značajni za pomorsku povijest, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 2, 1962, p. 39.

Ista: Završeno je istraživanje morskog dna u Povilama, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1, 1963, p. 20.

³³ *Brunšmid, J.*: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik HAD*, N. S., sv. I, 1885, p. 152.

³⁴ *Matejčić, R.*: Petnaest godina hidroarheoloških istraživanja u Kvarneru, *Pomorski zbornik*, Knjiga 14, Rijeka 1976, p. 346 i 353—355 te citirana literatura.

³⁵ *Brunšmid, J.*: Op. cit., p. 152.

Matejčić, R. i Faber, A.: Izvještaj o stanju gradine Lopar u Novom Vinodolskom, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 2, 1963, p. 44—47 i citirana literatura.

³⁶ *Klaić, Vj.*: Krčki knezovi Frankopani, *Knjiga prva*, Zagreb 1901, p. 52.

³⁷ *Lasjowski, E.*: Hrvatske povijesne građevine, I, Zagreb 1902, p. 233.

³⁸ *Szabo, Gj.*: Lopar kod Novog u Hrvatskom Primorju, *Jutarnji list*, 24. XII 1936, p. 52. Republički zavod za zaštitu spomenika, Zagreb, Arhiv Povjerenika, br. 24/1936, od 16. XII 1936, dopis upućen banu Savske banovine kao apel da se ne dozvoli rušenje Lopara. U dopisu između ostalog stoji:

»Gospodine Bane!

Po novinskim vijestima saznalo se, da se odlučilo porušiti ruševinu *Lopar kod Novoga*, te tamo sagraditi hotel. Razlozi tom nastojanju jasni su. Novi treba veliki hotel, da podigne svoj turizam. Stranci hoće baš to mjesto kao gradilište, pa će donijeti svoje pare (tobože šest milijuna), te investirati u tu građevinu. U prvi se tren čini, da je sve to opravdano, da su dapače i demon-

stracije, učinjene protiv pristalica otklona te sumnjive ponude, barem razumljive.

Nu grad taj Novi ima nekakovu osobitu želju, da sa sve, što je ostalo od Frankopana potamani i diminuirati, ne videći, da sam sebe osakaćuje, da si uzimlje baš ono, što ga čini privlačnim za mnoge posjetnike. Najprije je uspjelo stari Frankopanski grad u Novom zaobilaznim putem tako pregraditi, da je postao obična kasarna, a to se htjelo zapriječiti otpisom biv. kr. zem. vlade za bogoštovlje i nastavu od 5. 2. 1913. br. 25.217. Da se je poslušao savjet gosp. arh. M. Pilara danas bi Novi imao i prikladne uredske prostorije i svoj starinski grad, u kojem je stvoren nekada Vinodolski Zakonik.

Novi je imao na groblju vanrednu kapelu, djelo Frankopana, — grb im se nalazio nad ulazom —, ostatak samostana pavlina u Novom. Bila je to jedinstvena građevina XV. stoljeća, renesansa se sdružila s gotikom. Upravo nevjerovatni je nemar skrivio, da se je ta kapela god. 1916. urušila, pa se tekao nakon godina karakteristični dijelovi spasili.

A sada treba, da padne i Lopar, pa da bude Novi — obično selo. Pa još netko može danas vjerovati, da se sve to radi samo zato, jer će 'stranac donijeti turizmom novaca u zemlju'. Nu o tome treba na drugom mjestu pitanje progovoriti.

Obzirom na to, da je Lopar doista spomenik, da ima dosta daleko podesnija mjesta u Novom za gradnju hotela do onoga, na koje se ti tobožnji strani kapitaliste kapriciraju, molim Vas, gospodine Bane, da bi izvoljeli dati pregledati od nepristrane osobe stanje stvari, pa izdati zabranu rušenja Lopara na temelju dobivenih informacija, prema gore citiranoj naredbi.

Upravnik Konservatorskog Ureda
u Zagrebu:«

³⁹ *Matejčić, R.*: Gradina Badanj kod Crikvenice, Jadranski zbornik, Sv. X, Pula — Rijeka 1978, p. 237—263.

⁴⁰ *Basler, Dj.*: Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972, p. 30—31, sl. 4 (1 i 2).

⁴¹ *Matejčić, R.*: Latrine u gradini Badanj kod Crikvenice. Prilog proučavanju higijenskog standarda srednjovjekovnih stanovnika Vinodola. Acta historica medicinae pharmaciae veterinae, Anno XI, 1—2, 1971, p. 34.

⁴² *Klaić, N.*: Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik, 2, Krk 1971, p. 129—132.

⁴³ *Klaić, Vj.*: Op. cit., p. 324, bilješka 324.

⁴⁴ Dr Marijan Bolf, liječnik, amater-arheolog, nakon naših istraživanja je, obilazeći Badanj, našao 17 frizahera, o čemu me ljubazno obavijestio 25. ožujka 1978. godine.

⁴⁵ *Matejčić, R.*: Istraživanje dijela starohrvatske nekropole u Velom Dolu kod Križišća u Vinodolu, Histria archaeologica II, sv. 1, Pula 1971, p. 5—16.

⁴⁶ *Matejčić, R.*: Op. cit., p. 14—16.

⁴⁷ *Bačić, Br.*: Starohrvatsko groblje u Žminju, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 6, 1958, p. 81.

⁴⁸ *Matejčić, R.*: Op. cit., p. 15.

⁴⁹ *Klaić, N.*: Op. cit., p. 129—132.

⁵⁰ *Skomerža, I.*: Crikvenica 26. kolovoza 1902, Vijesti povjerenika, Vjesnik HAD, sv. VI, 1903, p. 239.

Istraživanja su započela 1974. godine na lokalitetu Gorica u Stranču. Uz voditelja istraživanja dra Radmila Matječić, kustosa-savjetnika, koja je predstavljala Pomorski i povijesni muzej kao nosioca programa, kustosi Muzejske zbirke u Crikvenici, arheolozi prof. Tihana Težak i prof. Ivana Pavlić bili su asistenti istraživanja i predstavljali Društvo za zaštitu kulturne baštine Vinodola kao suradnika istraživanja. Na studentskoj praksi po preporuci znanstvenog savjetnika Instituta za arheologiju Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu bili su, sada arheolozi, Zvonko Bojčić i Vladimir Sokol. Njima su se pridružili, sada arheolozi, Fina Juroš, Zdravko Muha te abs. arheologije Novica Ružić, koji je od 1978. do 1980. bio svake godine nadzornik radilišta. Tehničku dokumentaciju vodila je za inventar nalaza arheolog Fina Juroš, za grobne cjeline stud. arheologije Vera Gambar. Nacrte nalaza in situ radila je Sanja Bedenk, muzejski tehničar iz Crikvenice, nacrte grobišta radio je arhitekt Danko Grigić i stud. Pedagoškog fakulteta

u Rijeci Milan Primožić. Geodetski snimak uradio je ing. Ivan Vučetić. Rezultati ovih istraživanja su plod kolektivnog zalaganja cjelokupne ekipe. Posebno se zalagala za uspjehe akcija tajnik Društva za zaštitu kulturne baštine Vinodola Tea Matejčić-Jerić.

⁵¹ Hirc, D.: Op. cit., p. 183.

⁵² Matejčić, R.: Vinodolski preci svjedoče o sebi i našem postojanju, Galeb, God. XVII, Rijeka, 1. rujna 1974, p. 26.

⁵³ Korošec, P.: Das Problem der Kulturgruppe »Mit Keramik« im frühslawischen Horizont auf dem Gebiete der Südostalpen, Balcanoslavica, 6, 1977, p. 79—82.

Margetić, L.: Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije, Zagreb 1977, p. 61.

Margetić, L.: Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije, Zagreb 1977, vol. 8, p. 83. Autor iznosi novu tezu o doseljenuju Hrvata na zapadni Balkan koncem VIII st., već na osvit IX st. Hrvati Bornine kneževine postaju franački saveznici. On drži da je franački ratni pohod na Avare 791. bio usmjeren cestom od Tarsatice prema Senju, dakle kroz Vinodol.

⁵⁴ Belošević, J.: Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća, Zagreb 1980, p. 110 i 138.

⁵⁵ Belošević, J.: Op. cit., p. 106.

⁵⁶ Korošec, P.: Op. cit., p. 79.

⁵⁷ Jelovina, D.: Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanja i Cetine, Split 1976, p. 90—106.

⁵⁸ Vinski, Z.: O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Svezak IV, Zagreb 1970, p. 79.

⁵⁹ Jelovina, D.: Op. cit., p. 98.

⁶⁰ Ercegović, S.: Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske, Starohrvatska prosvjeta, Serija III, sv. 7, Zagreb 1960, p. 249—250.

Miletić, N.: Nakit i oružje IX—XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja, sv. XVIII, Sarajevo 1963, p. 174.

⁶¹ Jelovina, D.: Op. cit., T. XXII, XL, 10, 11.

⁶² Klaić, Vj.: Op. cit., p. 82.

Bolonić, M.: Samostani i patronat u senjskoj biskupiji, Senjski zbornik V, 1971—1973, p. 225.

⁶³ Marušić, B.: Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške najdbe v Istri, Arheološki vesnik SANV, sv. VI/1, 1955, p. 120.

⁶⁴ Jelovina, D.: Op. cit., p. 130, T. LXXXIV, br. 10, 11.

Belošević, J.: Op. cit., T. XXXVI, br. 8 i 15 i T. XLV, br. 4 i 5.

⁶⁵ Miletić, N.: Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora, Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija N. S., sv. XXI—XXII, Sarajevo 1966/1967, p. 137, T. XX.

⁶⁶ Matejčić, R.: Staroslavenske nekropole u Vinodolu, Izložba, Katalog br. 3, Arheološki muzej Istre, Pula 1980, p. 2—3.

⁶⁷ Korošec, P.: Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije, Zgodovinski časopis, N° XV, Ljubljana 1961, p. 178.

⁶⁸ Klaić, Vj.: Op. cit., p. 50 i 51.

⁶⁹ Laszowski, E.: Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, p. 269.

⁷⁰ Klaić, Vj.: Op. cit., p. 56 i 114.

⁷¹ Republički zavod za zaštitu spomenika, Zagreb, Arhiv Povjerenstva, Ledenice, nacrt majora Sabljara iz 1850.

⁷² Szabo, Gj.: Op. cit., p. 52.

Republički zavod za zaštitu spomenika, Zagreb, Arhiv Povjerenstva, Pilar, M. Novi Vinodolski, pregradnja kaštela, 5. prosinac 1911, br. 69/1911.

⁷³ Brigu oko arheoloških spomenika u Vinodolu Pomorski i povijesni muzej u Rijeci vodi od 1952. godine, međutim, istraživanja arheoloških lokaliteta ušla su u redovni program Arheološkog odjela muzeja tek od godine 1959. Ubiciran je velik broj nalazišta, na nekima su se vršila sondažna istraživanja i preliminarni radovi, neki su lokaliteti zaštitno istraživani, dok su na nekima vođena arheološka iskopavanja u tijeku nekoliko godina. Pored Pomorskog i povijesnog muzeja Rijeka,

kao nosioca ovih rekognosciranja i arheoloških istraživanja, bili su u akciju uključeni Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Rijeci, Međuakademijski odbor za Limes te Društvo za zaštitu kulturne baštine Vinodola u Crikvenici. Materijalno su ova istraživanja pomagali Predsjedništvo Skupštine i Izvršno vijeće općine Crikvenica, Gradski N. O. Novi Vinodolski, Mjesna zajednica Novi Vinodolski i Ledenice, Turistički savez općine Crikvenica, Turističko društvo Crikvenica, Hotel-sko poduzeće »Lišanj« u Novom Vinodolskom, Hotelsko poduzeće »Jadran« u Crikvenici, Hidrocentrala »Nikola Tesla« u Triblju te privredna poduzeća u Crikvenici, »Elektroprimorje« i »Dubračina«. Ova suradnja traje od godine 1962.